

SÜLEYMANİYE TIP MEDRESESİ - II*

Tuncay Zorlu

Osmanlılar, tıbbî birikimlerini çok geniş, farklı ve hatta bazen de kendisiyle tezat teşkil eden geleneklerden miras almışlardır. Bu miras içinde, Osmanlı'nın kendisine ait Orta Asya ve Şaman halk gelenekleri, Helenistik tıp, katolikleştirilmiş Galen tıbbi ile Orta Doğu ve Arap-İslam tıbbının zengin bilimsel gelenekleri bulunduğu gibi, kendilerine has oldukça gelişmiş sağlık sistemleri olan Selçuklu ve Bizanslıların tıbbî gelenekleri yer almaktadır. Bu geleneklerin bir bölümü yüzeysel olarak Osmanlılaşmış şekliyle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak Osmanlı tıbbi, tüm bu farklı unsurların birleşmesiyle vücut bulmuş ve bu unsurlar, Osmanlı'nın kendi kültürel ve pragmatik önceliklerine uygun olarak yorumlanmış ve harmanlanmıştır. Bununla birlikte Osmanlılar, eczacılık, tecrübeye dayalı ilaç tedavisi, müzikle ya da sesle tedavi, hastahane tasarımı ve inşası gibi konularda aldıkları mirasa yeni katkılarda bulunmuşlardır.¹

Osmanlı tıbbında asıl dikkati çeken husus, çok sayıdaki farklı geleneği birleştirerek oluşturulan alanın genişliğidir. Eğitimli hekimlerin sayıca yetersiz olmalarına rağmen hastalar, geniş bir alternatifler yelpazesıyla karşı karşıyaydı. Halk hekimleri, üfürükçüler, efsuncular, falcılar, eczacılar, aktarlar ve hatta yakın çevredeki imamlar, hahamlar ve papazlar hastalara hizmette rekabet halinde olmuşlar ve Osmanlı tıbbî yapısını tamamlamışlardır.

Osmanlı'daki tıbbî yapıya ve tıp eğitimine genel bir bakış

Osmanlılarda tıp eğitimi, sarayda, tıp medresesinde, dâruşşifalarda, özel bir hekimin yanında, dükkanında veya özel bir dersanede usta-çırak usûlüyle icazet alma şeklinde sürdürülmüştür. On dört ve on beşinci yüzyıllarda Doğu'nun bilim merkezleri, daha sonraları özellikle ondokuzuncu yüzyılda Padua, Paris, Viyana, tıp

* Bu makalenin Tıp Medresesi'nin kuruluşunu, kadrosunu ve mali yapısını ele alan ilk bölümü, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*'nın bir önceki sayısında (c.III, Sayı 2, 2002) yayınlanmıştır.

¹ Rhoads Murphey, "Ottoman medicine and transculturalism from the sixteenth through the eighteenth century," *Bull. Hist. Med.*, 1992, 66: 376-403. Bu makalenin Türkçe çevirisi için bkz. "Osmanlı tıbbi ve kültürlerarası karakteri (On altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla)," çev. Tuncay Zorlu, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları II*, ed. Feza Günergun, İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay., s.263-292.

fakülteleri, Osmanlıların tıp eğitimi gördüğü merkezler olmuştur.² Buradan hareketle, tıp medresesi yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun hekim ihtiyacını karşılayan kaynaklar şu şekilde özetlenebilir:³

a. Bursa, Edirne, İstanbul gibi başkentler yanında Konya, Amasya, Kayseri, Sivas gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun dahilindeki çeşitli şehirlerdeki sağlık kuruluşlarından yetişen hekimler.

b. Anadolu'dan Mısır'a, Suriye'ye, İran ve Irak gibi İslam dünyasının büyük bilim merkezlerine giderek oralarda yetişen ve sonra İstanbul'a dönen Türk hekimleri. Bunlar arasında on dördüncü yüzyıl hekimlerimizden Germiyanlı Ahmedî, Hacı Paşa ve onyedinci yüzyıl hekimbaşlarından Emir Çelebi'yi sayabiliriz.⁴ Ayrıca, Maveraünnehir, Mısır, Suriye, İran, Irak gibi Doğu'nun bilim merkezlerinde yetişerek Osmanlı Devleti'ne gelen, Osmanlı uyruklu olmayan müslüman hekimler vardır. Bunlar arasında onbeşinci yüzyılın ve Fatih devrinin ünlü simalarından Hekim Kutbeddin, Arap Hekim, Hekim Lârî ve Hekim Şirvânî sayılabilir.⁵

c. Avrupa'dan gelen İtalyan, Fransız ve Alman çok sayıda Hıristiyan ve özellikle de Musevî hekimler. Bunlar çoğu kere saraya kadar nüfuz etmişlerse de,⁶ genellikle serbest çalışmakla yetinmişler; tıp bilimi ile ilgili çalışma yapmaya yönelmeyip, telif veya tercümeyle ilgilenmemişlerdir.⁷ Bunlar arasında on beşinci yüzyıl hekimlerinden, aslen Musevî olup daha sonra ihtida eden Yakup Paşa'nın ismi özellikle zikredilmeye değer.

Hekim, cerrah ve kehhallerin yetişme tarzları: usta-çırak eğitimi

Osmanlı topraklarında görev yapan hekimler yanında, ehl-i hiref teşkilatına bağlı olan cerrah ve kehhâller de vardı.⁸ Rıfkı Melül Meriç, "ehl-i hiref'e bağlı cerrah

² Ondokuzuncu yüzyılda Avrupa tıp fakültelerinden hekim veya eczacı diploması alan Osmanlı öğrencileri için bkz. Turhan Baytop, "İzmirli bir Türk'e Piza Üniversitesi tarafından 1843'te verilmiş olan 'Doctor in Medicina' diploması," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. III, Sayı 1 (2002), s. 65-68.

³ Şehsüvaroğlu, Bedî, N., *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s. 23-24.

⁴ Şehsüvaroğlu, a.g.e., s. 23.

⁵ Toufıgh Heidarzadeh, "İranlı alimlerin Osmanlı Devleti'ne gelişi ve Osmanlı bilimine katkıları (Timur döneminin başından Safevî döneminin sonuna kadar)," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları II*, ed. Feza Günergan, İ.U. Edebiyat Fak. Yay., s.211-242.

⁶ Saraya girip hekimbaşlığa yükselen ve eser telif edenlere örnek olarak Musa bin Hamun (ö.1554) sayılabilir. Bkz. Arslan Terzioğlu (yay.), Moses Hamons Kompendium der Zahnheilkunde aus dem anfang des 16. Jahrhunderts, München 1977, s. xxxi+197s. ; "Kanuni Sultan Süleyman'ın saray hekimi Musa bin Hamun'un diş tababetine dair Türkçe eseri," *Bifaskop*, Yıl 2, Sayı 5 (1981), s.16-20.

⁷ Az sayıda da olsa, eser verenler olmuştur. Örnek olarak Musa Calinus (16. asrın ilk yarısı) ve ilaçların terkip ve özelliklerinden bahseden eseri *Risala fi Tabayi' al-Adviya va'sti'maliha* verilebilir. E. İhsanoğlu, "Endülüs menşeli bazı bilim adamlarının Osmanlı bilimine katkıları," *Belleten*, cilt LVIII (223), Aralık 1994, s.573-74.

⁸ Rıfkı Melül Meriç, bu konuda detaylı araştırmalar yapmıştır. Meriç'e göre bu teşkilat, saraydaki sanat ehlinin teşkil ettiği bir kuruluştur. Meriç, her birinin bağımsız bir sanat mektebi olduğunu kaydettiği

ve kehhallerin eğitimi konusunda şöyle demektedir: “Ehl-i hıref arasında ayrı bir cemaat olan cerrahlar ve kehhâller, Enderûn-ı Hümâyûn Mütferrika Cemaatinde iken almaya başladıkları mukaddemât-ı ulûm derslerini tamamladıktan sonra, Enderûn ve Bîrûn’da, hizada ve seferde görecekları vazifeler icabı nazârî ve tatbîkî bilgiler verilerek yetiştirilirdi. Üstadlardan öğrendiklerini kaydederdler, gerektiği zaman mecmualarına müracaat ederlerdi. İhtisas sahibi cerrah ve kehhâller, bilgilerini bir taraftan tecrübeleri ile, bir taraftan da mesleklerine ait kitapları okuyarak genişletirdi.”⁹

On yedinci yüzyılda saray tabib ve cerrahlarının sayısı 40-50 civarındayken, Evliya Çelebi (1611-1685), dışarıda dükkanı bulunan esnaf-ı hükemânın 1000 kişi, esnaf-ı cerrahânın 700 kişi olduğunu belirtmektedir.¹⁰ Bu rakamlar, özel dükkan açanların çokluğu hakkında bir fikir verebileceği gibi özel usta-çırak eğitiminin de önemli bir boyutta olduğunu da düşündürmektedir. Usta-çırak yöntemiyle yapılan tıp eğitimi için şu örnekler verilebilir:

Tabib Derviş Nidâî ismiyle tanınan Şaban el-Ankarevî (1566’da hayatta), birçok kez istinsah edilen meşhur Menâfi-ün-nâs isimli tıp kitabında hekimlik bilgisini nasıl elde ettiğini anlatırken, “...Yüz yaşını geçkin bir mübârek ihtiyara rastgeldim; bu ilmi bana öğretip bütün tecrübe edilmiş ilaçları bana teslim etti, “icazet” verdi, demektedir.¹¹ Lârendeli Derviş Siyâhî (1025/1616’da hayatta) manzum tıp risâlesinin önsözünde (1615) Mısırlı bir üstaddan tıp sanatını öğrenip icâzet aldığını şöyle ifade eder: “...Peygamber buyurmuştur (ki) kişiye beden ilmi lazımdır; onunla din ilmi lâzım olur. Bunun manası ile hareket ettim, okuyarak tıp ilmine meylettim. Mükemmel bir üstad vardı. Mısır içinde otururdu.

cemaatlerin müstakil çalışma mekanlarının bulunduğunu belirtir. Sanata yeteneği olanlar çeşitli yerlerden ve bu arada Pençik ve Devşirme oğlanların kabiliyetlileri arasından seçilirdi. Mütferrika-i ehl-i hıref cemaatinde ehliyetlerini ispat edenler mensup buldukları sanatın “Şâgirdi” olarak “cemaata” alınırlardı ve bunlara takdir edilen bir gündelik verilirdi. Şâkirdler ehliyetlerini ispat edince “üstadlar” zümresine geçerdı. Ehl-i hıref cemaatinde boşalan bir vazifeye Enderûn-ı Hümâyun hazinedâr başışının arzı ile tayin yapılırdı. Ehl-i hıref, Kapıkulu halkı olduğundan, ayrıca Ordu-yı Hümâyun teşkilatına bağlıydı ve bu yüzden mensupları, zaman zaman orduya tayin olunurdu. Girmiş oldukları sanat cemaatinde başarılı olamayanlar veya başka bir sanata kabiliyeti olanlar, Ser-Hâzine-i Enderûn’un arzı üzerine başka bir cemaata nakledilirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. R. M. Meriç, “Osmanlı Tebabeti Tarihine Ait Vesikalar,” *Tarih Vesikalari*, Sayı 1 (16), Ağustos 1955; Sayı 2 (17), Ocak 1958. Topkapı Sarayı Arşivinde kayıtlı ehl-i hıref mevâcib defterlerinde, çeşitli senelerde ehl-i hıref teşkilatına bağlı olarak çalışan cerrah ve kehhallerin, üstad, şâkirdân ve mütferrikalarının isimleri ve aldıkları yevmiye miktarları kayıtlıdır. Hattâ bu defterlerin bazılarında cerrâh ve kehhâl isimlerinin yanı sıra bunların hayatları hakkında da kısa bilgiler verilmiştir. Topkapı Sarayı Arşivi’nde kayıtlı (D. 9706) ve 932/1525 tarihli ehl-i hıref mevâcibi, önemli ek bilgiler veren, en eski tarihli defterlerdendir. Burada “cemaat-ı cerrâhîn” başlığı altında 45, “Şâkirdân-ı mezkûrin” başlığı altında 5 isim zikredilmiştir. 1005/1598 senesinde ise cerrah cemaatinin 79’a, şâkirdânın ise 33’e çıktığını görüyoruz. Bkz. R.Melül Meriç, a.g.makale; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara 1945, s. 316, 358, 364, 430, 462-464; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, c. I, TTKB, Ankara 1944, s.405-406; Ünver, “Fatih Zamanı Cerrahları Hakkında,” *Dirim*, Sayı 9, 1949, s.3-4.

⁹ Meriç, a.g.m.

¹⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. I, Yay. Orhan Ş. Gökay, İstanbul 1996, s.530-533.

¹¹ Nidâî, *Menâfi-ün-nâs*, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Ktp. N. 84, 60. bab., s. 260-261.

Fakat onun aslı Bağdat'tan idi. Evliyaların en yüksek yerinden idi. Ona Molla Muhammed derlerdi. Bana talim etmeğe kendini bağladı. Hikmet ilmi onu büyülemişti. Bu fakirin tabiatını kabiliyetli buldu, bu ilmi öğretmeye istekli oldu. Bu ilimde fakiri nasıplendirdi, yetiştirdi ve öğrenmiş olarak "çırağ" etti. Allah her istediğini müyesser kılsın, dâima hakkın lütfuna mazhar olsun. Bana tali edib, "icâzet" verdi."¹²

Saray hekimleri, İstanbul'da çalışan yabancı hekimler

Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan bir vesika,¹³ on sekizinci yüzyılda Osmanlı sarayında görev yapan ve ayrıca İstanbul'da çalışan hekim, cerrah ve eczacılar hakkında ilgi çekici bilgiler vermektedir. 5 Ağustos 1776 tarihli bu vesikadan anlaşılacağı üzere Fransa kralının baştabibi M. le Francier kapsamlı bir tıp kitabı yazmaktadır. Bu amaçla kitabın Osmanlı'daki tababet, cerrahlık ve eczacılıkla ilgili olan kısmı için Fransa'nın Osmanlı nezdindeki büyükelçisinden yardım istenmiş ve ona, cevaplanması istediği yedi adet soru yöneltilmiştir. Fransız büyükelçisi de bu görevi elçilik tabip ve cerrahı olan Sr. Mazarey'e tevdi etmiştir. Sr. Mazarey'e yöneltilen sorular ve onun verdiği cevaplar şunlardır:

Soru 1: Padişaha hizmet eden birinci tabibin ismi, özellikleri, görev ve sorumlulukları, varsa eserlerinin isimleri nelerdir? Bu makama gelmek için hangi şartları yerine getirmek ya da özellikleri taşımak gerekmektedir?

Cevap: Birinci tabibin adı Aziz Efendi'dir. Aslında ilmiye sınıfından olup tıp ile pek alakası olmadığı gibi özel bir rütbesi bile yoktur. Çağırılma dışında saraya gitmek zorunda değildir. 50.000 akçeye varan bir ücret alır. İstanbul'da atla dolaşır ve kendisine dört Bostancı ya da hizmetçi eşlik eder. Bu ekiple beraber saraya girer. Hiçbir eseri yoktur. Bildiğimiz kadarıyla uzun zamandır hiçbir ilaç yaptığı da bilinmiyor. O sadece başka bir tabibin yardımıyla Boerhaave'nin Aforizma kitabını tercüme etmiştir.

Soru 2: Ondan başka Padişahın sarayında, evinde hizmet eden tabip var mıdır, varsa isimleri, özellikleri, görev ve yetkileri, varsa eserleri ile bu makama gelebilme şartları nelerdir?

¹² Siyâhî Lâredevî, *Mecmua-yı tıbb-ı Siyâhî*, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Ktp. nr. 478, vrk. 2b.

¹³ Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki (Paris) araştırmaları sırasında bulunduğu ve bir kopyasını kendi arşivinde muhafaza ettiği bu vesikayı ilk olarak burada kullanmama müsaade ettiği için Doç. Dr. Mustafa Kaçar'a teşekkürü bir borç bilirim.

Cevap: Hayrullah Hâfız Efendi, padişahın ikinci tabibidir.¹⁴ Çağrıldığında saraya ve hareme girebilir ve bütün gün boyunca orada kalabilir. O da ilmiye sınıfındandır ve rütbesi ilk tabipten hiç de aşağı değildir. O da kendisine eşlik eden iki Bostancı ile beraber İstanbul'da atla dolaşır.

Soru 3: O şehirde tabiplik yapan tabipler kimlerdir, tabiplik yapmak için hangi vasıfları taşımak gereklidir?

Cevap: Bu şehirde her milletten tabip vardır. Türk, Rum, Yahudi, Ermeni ve Frenkler. Goben adlı bir tabip her gün Saray'a giren tek tabiptir. Kendisi Frenk tabibidir. Bazen büyükelçilerin kaldığı semtlerde tabiplik yapan en meşhur tabipler saraya çağrılırlar. Rum tabiplerinden en meşhur olan tabipler Mano ve Fosta isimli kişilerdir. Yahudilerden Travers ve Olivero isimli tabipler vardır. Bunların hepsi saraya girebilirler ve tabiplik yapmalarında sınırlama yoktur. Daha bir sene önce baştabib, tabiplikle ilgisi olmayan kişiler hakkındaki dedikodulardan dolayı bütün tabipleri imtihan etti. Ancak bu tür olayların önüne geçemedi.

Soru 4: Padişahın birinci cerrahının ismi, vasıfları, görev ve sorumlulukları, varsa eserlerinin isimleri nelerdir ve bu makama gelmek için hangi şartları yerine getirmek ya da özellikleri taşımak gerekmektedir?

Cevap: Mahmud Efendi'dir. Sadece 3000 akçe alır. Bütün ev masrafları karşılanır. Hergün saraya gitmek zorundadır. Yanındaki biri Türk olan diğer iki cerrah ile beraber Padişah'ın gezisi sırasında kendisine eşlik eder.

Soru 5: Ondan başka Padişahın sarayında, evinde hizmet eden cerrah var mıdır, isimleri, özellikleri, görev ve yetkileri, varsa eserleri ile bu makama gelebilme şartları nelerdir?

Cevap: İsimleri Dominik ve Lorenzo'dur. Frenktirler. Bunlar da çağırıldıklarında Saray'a giderler. Saraydayken istedikleri yere girebilme yetkileri vardır.

Soru 6: Padişahın birinci eczacısının ismi, özellikleri, görev ve sorumlulukları, varsa eserlerinin isimleri nelerdir ve bu makama gelmek için hangi şartları yerine getirmek ya da özellikleri taşımak gerekmektedir?

¹⁴ Hafız Hayrullah Efendi (ö. 1210/1796), 1783-1786 yılları arasında I. Abdülhamid'e (1774-1789) hekimbaşılık yapmıştır ve o da ilmiye sınıfına mensuptur. Hekimbaşı Behçet Efendi (öl.1834) ve Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın (öl. 1854) babasıdır. Ali Haydar Bayat, *a.g.e.*, s.121-124).

Cevap: Başlala Hasekizâde, sarayın kırk ağasından birisidir. İlaçların yapıldığı bir eczahanenin bulunduğu hususi bir odası vardır. Burası daha ziyade bir anbara benzer bir mekandır. Burada bulunan bir eczacı, padişah, harem halkı ve diğer kişiler için ilaç hazırlar. Hazırlanan bu ilacın saray dışına çıkartılmasına izin verilmez. Tedaviyi hazırlayan kişi tabiptir. Baş eczacı saray teşrifatında silahdar ve kapıcıbaşından önce gelir. Diğer bütün eczacıların herhangi bir mesleki statüleri yoktur. Herşeyden önce eczacılık bir meslek dalı değildir.

Soru 7: Birinci eczacının dışında padişaha hizmet eden başka eczacı varsa, bunun özellikleri, görev ve sorumlulukları, varsa eserlerinin isimleri nelerdir ve bu makama gelmek için hangi şartları yerine getirmek ya da özellikleri taşımak gerekmektedir?

Cevap: Hayır bunun dışında sarayda çalışan eczacı yoktur. Ancak dışarıda sonsuz sayıda bu meslekle uğraşan dükkan var. Bu dükkanların sahipleri tabip ve cerrahlardır. Her tabip ve cerrahın birer dükkanı vardır. Sadece Pera'da iki Frenk eczahanesi çalışmaktadır. Bunlardan birinin ismi Frenk Fleçeran diğerinki ise İtalyan Frangeroli'dir.

Yukarıdaki sorulara verilen cevaplar incelendiğinde 1776 yılında İstanbul'da Osmanlı sarayına bağlı tıp personelinin az sayıda olduğu ve saray dışında pek çok kişinin bu işle uğraştığı; Hekimbaşının (Abdülaziz Efendi) ilmiye sınıfından olduğu, ancak tıp ile alakası olmadığı, bu konuda herhangi bir tıbbî eserinin bulunmadığı ve tek kayda değer çalışmasının, Hollandalı Hekim Boerhaave'nin (1668-1738) *Aphorismi* adlı eserinin tercümesi olduğu, Hekimbaşının bu tercümeyi kendisinin değil, başka bir tabibin yardımıyla yaptığı bildirilmektedir. Bu ifadeler, Sr. Mazarey'in Osmanlı'nın o döneme ait en üst tıbbî personeli hakkında pek de iyi izlenimler içinde olmadığını da ortaya koymaktadır.

Bu ifadeler ne ölçüde gerçeği yansıtmaktadır? Suphizade Abdülaziz Efendi hakkında bugüne kadar yapılmış biyografik çalışmalar ışığında bu konuya aydınlık getirmeye çalışacağız.¹⁵ Emine Atabek, Suphizâde Abdülaziz Efendi'nin (1735-1783), Avrupa'ya (Viyana) tahsile gönderilen ilk Türk öğrencilerden olduğunu kaydederken Ali Haydar Bayat, onun Viyana'daki tahsilinden bahsetmez ve medreseyi bitirdikten sonra 22 yaşında (1757) müderris olduğunu söyler. Suphizade'nin, Viyana'ya gittiyse orada ne okuduğu, başarısı veya başarısızlığı, Viyana Tıp Fakültesi'nde mezun olup olmadığı hakkında bilgi yoktur. Viyana'dan hekim olarak gelmiş olsaydı herhalde

¹⁵ Emine M. Atabek, "Hollandalı Hekim H. Boerhaave'nin Aphorismalarının Türk Tıp Tarihindeki Yeri", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1986, s. 31; Ali Haydar Bayat, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1999, s. 116-118.

Mazarey bu durumu zikrederdi. Suphizade'nin tıpla ilgili tek çalışması, Mazarey'in de belirttiği gibi Boerhaave'nin *Aphorismi* tercümesidir (Kıta'ât-i Nekâve fî Tercemeti Kelimât-ı Boerhaave)¹⁶ ve eseri bir başkasının yardımıyla tercüme ettiği doğrudur. Mazarey bu kişinin bir tabib olduğu söylerken, A. Adıvar "Avusturya Sefareti tercümanı Thomas von Herbert" olduğunu kaydeder.¹⁷ Tercüme tarihi 1771 olup, Suphizâde'nin hekimbaşı tayin edildiği 1776 yılından öncedir. Hekimbaşığa, kendinden daha kıdemli otuz- kırık kişi olmasına rağmen, getirilmiştir. Muhtemelen, vakanüvis olan babasının tesiri ve daha önce tıpla ilgili bir tercümede adı bulunması bu tayinde rol oynamıştır. Bu tercümenin kendisine bazı tıp bilgileri kazandırdığı gibi, belki de tıpla ilgili başka kitaplar da okumuştur. Suphizâde, hekimbaşı tayin edildiği zaman 41 yaşındadır ve bu mevkide yalnızca dokuz ay kalmıştır ve Kasım 1777'de azledilmiştir. Azil sebebi, muhtemelen, kendisinin bu makama çok kısa yoldan gelmiş olmasıdır. Daha sonra verilen Üsküdar kadılığından da, yersiz davranışları yüzünden azledilmiş ve İstanköy'e sürgüne gönderilmiştir ve orada 1783'te vefat etmiştir. Beste de yapan Suphizâde'nin müzik hakkında bir eseri, Farsça bir Divanı ve Farsça'dan yaptığı iki tercüme eseri vardır.¹⁸ Bunlar onun edebî yönü kuvvetli olan bir kişi olduğunu gösterir ise de iyi bir hekim olduğuna işaret etmez. Dolayısıyla Mazarey'in ifadelerinin gerçeği yansıttığını kabul etmek durumundayız. Ancak, Suphizâde Abdülaziz, bütün Osmanlı hekimbaşılarını temsil etmez ve bu örneğe bakarak, Osmanlı üst düzey tıbbî personeli hakkında genel hükümlere varmak yanlış olacaktır. Kaldı ki aşağıda kaydedildiği gibi ondokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar hekimbaşığa tayin edilecek kişide her zaman tıp tahsil etmiş ve hekim olma şartı aranmamıştır.

Onaltıncı yüzyılın sonunda (988/1580), hekim İsa Çelebi'ye verilen İç Hazine'den (Saray) çoğu tıp ile ilgili 66 cilt kitabın kayıtlı olduğu listeyi değerlendiren Nimet Taşkıran, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar hekimbaşılarının, hekimbaşı olabilmek için resmî bir tıp öğrenimi görmüş olmalarının şart olmadığını, bu durumun ilk defa 1275/1859 tarihinde Mehmed Cemaeddin Efendi'den sonra uygulanmaya başlandığını yazmaktadır. Buradan hareketle hekimbaşılarının mesleğin inceliklerini anlayabilmek için şahsî emek harcayarak tıp kitaplarını okuduklarını da belirtir ve hekimbaşılarının adı geçen belgede kayıtlı kitapları kendilerini yetiştirmek amacıyla teslim aldıklarını öne sürer.¹⁹ Gerçekten de üç kere hekimbaşılık yapmış, Tıphâne nazırlığında

¹⁶ Eserin orijinal ismi *Aphorismi de Cognoscendis et Curandis Morbis in Usus Doctrinae Domesticæ Digeste* (Hastalıkları tanıyıp evde iyi etme ve ilaçlama) olup, Türkçe'ye çevirisi Boerhaave'nin öğrencisi V Swieten'in Latince şerhi üzerinden yapılmıştır. Suphizâde, Avusturyalı mütercimmin hazırladığı metnin Türkçe ifadesini düzeltilmiş ve düzenlemiştir (A.H. Bayat, a.g.e., s.117).

¹⁷ Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 198.

¹⁸ A.H. Bayat, a.g.e., s.116-121.

¹⁹ Nimet Taşkıran, "Tıp Mesleğinde Okumanın Önemi", *Haseki Tıp Bülteni*, c. XII, Sayı: 4,5, 1974, s. 369-376.

bulunmuş, Mekteb-i Tıbbiye'nin direktörü Ch. A. Bernard'a yardımcı olmuş ve karantina teşkilatının kurucuları arasında bulunmuş, ordu mensuplarına çiçek aşısı olma mecburiyetini getirmiş olan Abdülhak Molla (1786-1854), hiç tıp tahsili görmemiş, tıbbi aile ocağında öğrenmiş ve tıpla ilgili orijinal bir eser yazmamıştır.²⁰ Yukarıdaki Fransızca vesika da hekimbaşılarının ilmiye sınıfından geldiklerini ve tıbbi bilgilerini kitaplar ve tercüme yoluyla kazandıklarını teyid eder. Dolayısıyla Osmanlılarda hekimbaşılık, çok kez idarî ve siyasî bir görev olarak görülebilir.

Mazarey'in cevaplarından İstanbul'da her millet ve dinden (Türk, Rum, Yahudi, Ermeni ve Frenk) tabibin çalıştığı anlaşılmaktadır. Yabancı tabipler arasında Saray'a hergün girme yetkisinin sadece Goben isimli Frenk tabibine verilmiş olduğu belirtiliyor. Bununla birlikte bazı durumlarda büyükelçilerin buldukları semtlerde tabiplik yapan meşhur tabiplerin Saray'a çağrıldıkları ve kendileri için her türlü kolaylığın sağlanarak tüm engellerin ortadan kaldırıldığı belirtiliyor. Buradan hareketle ehliyetli hekimlerin, daha çok büyükelçiliklerin bulunduğu semtlerde yoğunlaştıkları ve bunların yabancı hekimler olduğunu anlıyoruz. Yine vesikada bahsedilen, tabiplikle ilişkisi olmadığı halde tabiplik yaptıkları öne sürülen kişiler hakkında çıkan söylentiler sonucu hekimbaşının bir imtihan yaptığı,²¹ ancak bu türlü olayların önüne geçilemediği de vurgulanıyor.

Aslında, Osmanlı toplumundaki tıbbî yapıyı, saray ve ona yönetim açısından bağlı olan tıp kurumları ve hekimlerle sınırlandırmak meseleyi tek yönlü ve eksik olarak değerlendirmek olacaktır. Başka bir ifadeyle, resmî tıp hiyerarşisi dışında kalan ve uygulama alanı itibarıyla geniş bir coğrafi dağılım gösteren ve folklorik özellik taşıyan bir tıbbî yapılanmadan da bahsetmek gerekmektedir. Zaten, Osmanlı Devleti'nin coğrafi sınırları ve demografik yapısı göz önünde bulundurulduğunda, bunlara hizmet vermesi beklenen resmî tıp kurumlarının ve hekimlerin nicelik olarak ne kadar yetersiz kalacağını görmemek imkansızdır.

Hekimlerin ve diğer sağlık personelinin sayısı: serbesi ve devlet kurumlarına bağlı olarak çalışan hekim oranı

Evliya Çelebi (1611-1685), İstanbul'daki "hekim dükkanları" hakkında bazı sayısal bilgiler vermektedir. Evliya Çelebi'ye göre, "*esnaf-ı dekâkin-i hükemâ 700, neferât 1000 niçe yüz bin dükkanları yoktur. Ammâ hîn-i alayda*

²⁰ H. Von Moltke, *Türkiye Mektupları*'nda o sırada hekimbaşı ve yakın dostu olan Abdülhak Molla'nın imparatorluğun tıp teşkilatının başında olmasına rağmen ömründe tıp tahsil etmediğini bildirmektedir. Ali Haydar Bayat, *a.g.e.*, s.159.

²¹ "Na ehil" ve imtihan olmayan tabiplerin dükkanlarının kapatılmasına ve mesleklerini yapmaktan men edilmelerine dair 1700, 1704, 1729, 1768 tarihli hükümler için bkz. Ahmed Refik, *Hicri Onikinci asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, s.28, 37, 106, 214.

*bunlar taht-ı revânlar üzre dükkanların âlât-ı hükemâ ve eşribe hokkaları günâ-gün hab şişeleri ve çifteler ile zeyn idüp [bazı emrazlı âdemlerin nabızların dutup] ubûr iderler.*²² R.Murphey ise ferdi olarak çalışan her bin tabibe karşılık sadece 30 kadarının devlet tarafından resmî olarak tayin edilmiş olduğunu belirtir. Bir başka ifadeyle saray ya da İstanbul'un dokuz büyük hastahanesinden biriyle ilişkisi olan 30 hekim bulunmaktadır. Yani doktorların takriben yüzde üçünün resmi görevleri vardır.²³ Meslekî ve yarı-meslekî tıp pratisyenlerinin geri kalan kısmı, Evliya Çelebi (1611-1685) tarafından şu yedi sınıfta toplanmıştır: 700 adet cerrah ve bunlara ait 400 dükkan; 80 adet kehhâl (göz hekimi) ve bunlara ait 40 dükkan; 100 tutyacıyan (göz ile ilgili karışımları hazırlayan); 500 macuncıyan ve bunlara ait 200 dükkan ; 600 aktar, devâ (edviye) ve (eşribe) hazırlayıcısı ve bunlara ait 500 dükkan; 70 güllab (kokulu su yapan) ve bunlara ait 14 dükkan; 115 adet dehhân-ı edviye (ilaç yağları yapan) ve bunlara ait 80 dükkan.²⁴ Bu istatistikî bilgiler önemli bir gerçeğin altını çizmektedir. Dikkat edilirse cerrah ve kehhâller dışında, bu grupların hepsi sağlık hizmeti sunanlar olmaktan çok sağlık ürünü hazırlayıcısı ve satıcısıdır.

Osmanlılar arasında, resmî tıp kurumları dışındaki kurumlarına (hekim dükkanlarının) ve sağlık hizmeti verenlere sıkça başvurmasının ve bunların daha fazla rağbet görmesinin birçok sebebi olabilir. Öncelikle, mevcut müesseselerin böyle büyük hacimdeki bir talebi karşılamada yetersiz kaldığı ve hastaların küçük şikayetleri için mahallî ya da yakın çevre düzeyinde sağlık hizmeti veren kişilere giderek tedavi yolu aradıkları düşünülebilir; örneğin, küçük çaplı kesik ve çürüklerin doktorlar yerine berberler tarafından tedavi edildiği bilinmektedir. İkinci olarak, hastalar, ameliyat ve benzeri temel tıbbî müdahaleler ve operasyonlar sonrasında bazı hastalıkların ortaya çıkmasından duydukları endişe ve güvensizlikten dolayı, söz konusu müesseselerde tedavi olmaya sıcak bakmıyorlardı. Hiç şüphesiz, bunların yanında, "gelenek" unsuru gibi pek de müşahhas olmayan başka tesirler de tercih edilen tedavi yöntemlerini tayin etmede önemli rol oynuyordu. Özetle belirtmek gerekirse, tüm modern dönem öncesi toplumlarda olduğu gibi Osmanlı'da da halk, sağlık problemlerini belirli bir uzmana götürme lüksüne sahip değildi; uzmanların sayıca az olması, halkın kendisini bilgilendirme yükümlülüğünü de beraberinde getiriyordu.²⁵ Kırsal nüfus, özellikle de göçebeler söz konusu olduğunda, doğal çevre, sürülerin hijyenik, besinsel ve tıbbî ihtiyaçları ile münzevî şartlarda günlük hayatlarını sürdüren insanlar arasında tecrübeye dayalı bir ilişki vardı.²⁶ Osmanlı şehirlerinde ise halk, bitkisel ilaçlar satan aktarların

²² *Seyahatname*, c. I, s. 228.

²³ Murphey, a.g.m., s. 382-383.

²⁴ *Seyahatname*, c. I, aynı yer.

²⁵ Murphey, a.g.m., s. 376-403.

²⁶ Pastoral ve kırsal kesimlerdeki sözde-ilkel tıbbın tecrübî olarak gelişmişliği yanısıra sezgiye dayanan tıp bilgisinin yüksek seviyesi konusunda, Mustafa Salman'ın belgelere dayanan, *Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği* (Ankara: Ulus Basımevi, 1948) adlı çalışmasına bakılabilir.

tavsiyelerine güvenmekteydi.²⁷ İlaç ve deva reçeteleri hazırlamanın yanı sıra, bu insanlar çeşitli tavsiyelerde de bulunurlardı. Böylelikle, hekimlerin, sıradan şikayetlerle gelen yığınla hastanın tedavisiyle uğraşma işini de hafifletmekte ve sınırlı sayıdaki kliniklerin ve hastahanelerin ağır hastalar için hizmet vermesini sağlamaktaydılar. Dâruşşifâlarda ücretsiz tedâvi ve bakım sağlanmakta ve hastalara şefkat ve itina ile muamele edilmekte, bütün ihtiyaçları karşılanmaktaydı. Murphey, vakfiyeler ve muhasebe belgeleri yanı sıra kadı sicillerinden gelen bilgilerden hareketle en yüksek bütçe giderlerinin, bugünkü gibi hekimlerin ücretleri, vizite bedelleri ya da teçhizatına değil hastaların beslenme ve bakımlarına tahsis edildiğini belirtmektedir.²⁸

Buraya kadar söylediklerimizden, tıp medreselerdeki müderrislerin ve dâruşşifa personelinin, nüfusun oldukça marjinal ve cüzi bir kısmının sağlık problemleriyle ilgilendiklerini açıkça görülür. Nüfusun büyük bir çoğunluğunun (özellikle taşrada) hekimlere ulaşma imkanlarının son derece kısıtlı ve hatta yok denecek kadar az olduğunu söylemek yanlış olmaz. Dolayısıyla saray ya da resmî kurumlar etafında odaklaşan tıbbın ya da tıp eğitiminin bu insanların ihtiyaçlarına hitap ettiğini söylemek oldukça zordur.²⁹

Serbest çalışan hekimlerin imtihanı ve icazet verilmesi

Tıp eğitimiyle ilgili bir diğer önemli konu da cahil hekimler meselesidir. Bilindiği gibi İmparatorluk dahilinde “na-ehil” hekimlerin türemesi neticesinde zaman zaman tabib, cerrah, kehhâl ve attarların hekimbaşı tarafından imtihan edilmesini, yeterli bulunanlara icâzet verilip diğerlerinin ise meslekten menedilmesini isteyen hükümler çıkarılmıştır. Çıkarılan fermanlarda usulsüz teşhis ve tedâvi yapanların zamanın hekimbaşısı tarafından marifet, bilgi ve sanatlarında imtihan edilecekleri, ilimlerinde ehliyetli bulunanlara icâzet verileceği; büyük bir hocanın yanında ilim tahsili yapmayan, ehliyetli tabiblerden tıp ilmi öğrenmeden tabiblik eden cahillerin faaliyetlerinin engellenip, cezalandırılmaları emredilmektedir. Böylece rica ve minnetle hekim dükkanı açıp da tıp ilminin bilgi ve pratiğinden habersiz kimselerin kontrol edildiği, yeterli bulunanlara ise hekimbaşının mührünü taşıyan bir çalışma izin belgesinin verildiği görülmektedir. Ahmed Refik, Zilhicce 1111/ Mayıs 1700 tarihinde İstanbul, Galata, Tophane, Kasımpaşa ve Kadıköy’nde imtihan

²⁷ Ayşegül Demirhan, “Bursa aktarları ve bunların tıp tarihi bakımından önemi”, *Proceedings of the First International Congress on the History of Turkish-Islamic Science and Technology*, İstanbul 1981. Yine bkz. Albert Dietrich, “el-Attar,” *EF*, 1:751-52.

²⁸ Murphey, a.g.m., s. 387.

²⁹ Murphey, adı geçen makalesinin 383. sahifesinde, ekonomik faktörlerin hastaların doktora sıkça başvurmalarını engellediğini belirtirken aynı makalenin 387. sahifesinde en yüksek bütçe giderlerinin bugünkü gibi hekimlerin ücretleri, vizite bedelleri ya da teçhizatına değil hastaların beslenme ve bakımlarına tahsis edildiğini belirterek çelişkiye düşmektedir. Zira dâruşşifâlar ücretsiz hizmet vermek amacıyla kurulmuşlardır.

edilerek ellerine izin tezkeresi verilen tabip ve cerrahların isimlerini ve dükkanlarının yerini belirtmiştir. Müslüman tabiplerin ve cerrahların azınlıkta kalması dikkat çekici olmakla beraber o devir İstanbul'unun hekim dağılımını göstermesi açısından da önemlidir.³⁰ Buna göre zikredilen 25 tabipten 21'i; 28 cerrahtan ise 26'sı gayrimüslim ya da yabancıdır. Aradaki farkın yüksek oluşu oldukça düşündürücüdür. Ancak dikkate alınması gereken önemli bir nokta da vardır. Yukarıda bu tabip ve cerrahların imtihanı geçerek izin alanlar (medreseden mezun olanlar değil) olduğu belirtilmiştir. Buradan hareketle imtihana başka tabip ve cerrahların da girdiği muhakkaktır. İmtihana girenlerin toplam sayısı ve dînî kimlikleri verilmemekle beraber yukarıda bahsettiğimiz dengesizlik imtihana girenler içinde müslümanların sayıca az olmalarından kaynaklanmış olabilir. Bu konuda Onsekizinci yüzyılda, 1781-1796 yılları arasında İstanbul'da yaşayan İtalyan rahip Toderini'nin verdiği bilgiler de hayli anlamlıdır. Toderini, Osmanlı Devleti'nde hiçbir Türk'ün hekimbaşının tasdiki olmaksızın tıp mesleğini icrâ etme yetkisi kazanamayacağını, imtihan olunup ehliyet ve liyâkâtını, bir başka ifadeyle hazâkatını ispatlaması gerektiğini, Frenklerin ise, hiçbir ispata ve imtihana hâcet kalmadan tıp mesleğine girdiklerini ve bu durumun çok kötü sonuçlara yol açtığını ve tıp âlemiyle Türk halkının buna karşı çıktığını belirtir.³¹ Bu durum göz önünde bulundurulduğunda müslümanlar için imtihan olmaksızın zaten tabiplik izni söz konusu olamazdı. Dolayısıyla imtihanın, tabiplik iddiasında bulunan ve çoğunluğu yabancı olan tabipler için yapılması da yakın bir ihtimaldir. Halil Sahillioğlu, bu listede isimleri geçen cerrah ve tabiplerin aslında geleneksel tıp ile çatışan ve "mütetabbib" olarak vasıflandırılan "tıbb-ı cedîd" (yeni tıp) yanlıları arasından imtihan sonrası hazakatını ispatlayanlar olduğunu belirtiyor.³² 1704 yılında yeni ilaçları kullanan ve halkın sağlığına zarar veren Frenk hekimlerin dükkanlarının kapatılmasını isteyen hüküm,³³ bu görüşü desteklemektedir.

Sonuç itibariyle, Osmanlı'da onsekizinci yüzyılda ve daha önceki dönemlerde, iyi yetişmiş, ehliyetli tıp personelinin sayıca yetersiz olduğu ve dolayısıyla yabancı ve gayrimüslim sağlık personeliyle rekabette zorlandığı düşünülebilir.³⁴ Cahil hekimlerle ilgili söz konusu hükümler, hekimbaşlarının bu

³⁰ Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı (1689-1725)*, s. 28-30, 37, 106-107, 214-215; *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, s. 62-64; *Onbirinci Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, s. 8.

³¹ Toderini, *De la Littérature des Turcs*, c. I, Paris 1789, s. 119-129.

³² Halil Sahillioğlu, "1700 Yılında İstanbul'da Muayenehane Açma İzni Olan Tabip ve Cerrahlar", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Nisan 1998, s.14.

³³ Ahmed Refik, a.g.e., s.37-38.

³⁴ Abbas Vesim Efendi, kendisine sorulan " Bu kadar çok İslam tabibi varken Müslümanlardan başkasının, özellikle Frenk tabiplerinden bu ülkeye gelen tabiplerin tabipliğine niye gerek duyulmuştur da Müslümanlar onlara muhtaç olmuştur?" şeklindeki bir soruya şöyle cevap vermiştir: "Müslüman olmayan tabipler aslında kendi milletlerine tabiplik yapmak için vardılar. Fakat İslam tabiplerinin azlığı yanında, şerî ve diğer ilimlerle de uğraşmaları sebebiyle tecrübe yönünden yetersiz oldukları için Müslüman olmayan tabiplerin

mesele ile yakından meşgul olduklarını ancak tıp eğitiminin yetersiz kaldığını göstermektedir. Ehil olmayan hekimlerin icraatlarıyla ilgili fermanların onsekizinci yüzyıl boyunca değişik yıllarda tekrarlanması meselenin çözülemediğine ve tıp medresesi dışında birtakım yeni arayışlara işaret etmektedir.³⁵ Bu arayışların sonucu olarak 14 Mart 1827'de Tıphane-i Amire ve kısa süre sonra Cerrahhane açılmıştır. Bu okulların açılışı, birçok tıp tarihçisi tarafından bugünkü tıp fakültelerinin başlangıcını teşkil etmektedir.³⁶ Bunun sebepleri arasında, bu iki kurumun reformuyla 1839'da açılan Mekteb-i Tıbbiye'nin sürekliliği ve Süleymaniye Tıp Medresesi ve Darüşşifası'ndaki eğitim ile kıyaslandığında modern tıp eğitiminin Mekteb-i Tıbbiye'de başladığının kabul edilmiş olmasıdır.

Tıphane ve Mekteb-i Tıbbiye'nin varlığı yaklaşık çeyrek asır boyunca Tıp Medresesi'nin faaliyetini engellememiş, bu geleneksel kurum ondokuzuncu yüzyılın ortasına kadar yaşamıştır. Tıp Medresesi'nde eğitimin hangi tarihte sona erdiğini kesin olarak bilemiyorsak da, Sâkip Efendi'nin 1852-53 tarihlerinde Süleymaniye'de ders verdiğini gösteren bir belgenin bulunması, kurumun bu tarihlerde hâlâ faal olduğunu göstermektedir.³⁷ Ancak, aşağıdaki vesikadan da görüleceği ondokuzuncu yüzyılın başından itibaren devletin ihtiyaçlarını karşılayamaz durumda olmuş ve yeni kurumların açılışı gündeme gelmiştir.

Tıphane ve Mekteb-i Tıbbiye'nin açılışını gerektiren sebepler arasında; ordunun ihtiyacı olan sağlık personelinin karşılanması, Yakınoğlu'da başgösteren kolera salgınları, yabancı hekim sayısındaki artışın kontrol edilememesi gibi sebepler yer almıştır.³⁸ On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, Süleymaniye Tıp Medresesi'ndeki eğitim ve öğretimin vasıflı hekim yetiştirme özelliğini kaybetmiş olduğu görülür. Bu okula girmek isteyenler çeşitli

tabiplik hizmetleri geçmiştir. Tabipliklerindeki hazakatlarından başka kendi ticaret ve faydaları yanında Müslümanlar'a faydaları da dokunduğundan olduğu gibi bırakmak kâidesiyle işlem gerekmektedir". *Düsturu'l-Vesim fi Tıbbi'l-Cedid ve'l-Kadim*, Bayezid Devlet, nr. 4097, yap. 815b.

³⁵ B.O.A. Cevdet Sıhhiye Tasnifi tasnifi, nr. 304.

³⁶ Ergin, *İstanbul Tıp Mektepleri, Enstitüleri ve Cemiyetleri*, İÜ Tıp Tarihi Enst. Yay. Sayı 17, İstanbul 1940; Süheyl Ünver, *Cerrahhahe-i Amire (1832)*, İstanbul 1931; "İstanbul Tıp Fakültesi 1827-1934; 107 Yılda Geçirdiği Çağrılar" *Dirim*, Sayı 1-2, Şubat 1934; "749 Sene Önce Kayseri'de Açılan İlk Tıp Mektebi ve Kliniği", *Dirim*, Sayı 3, Mart 1955; "1838'de Dr. Bernard'ın Memleketimize Gelişi", *İst. Üniv. Tıp Fak. Mec.*, Sayı 3-4, 1956, s. 494-510.

³⁷ Süheyl Ünver, *Lugat-ı Tarihiye*'den naklen belirttiğine göre Ahıskalı ulemâdan Sakib Efendi, Süleymaniye Tıbhâne Medresesi'nde tedis-i tebâbetle 1269 (1852-1853)'de meşgul olmuş ve bu zat aynı senede vefat etmiştir. Ünver, "Süleymaniye Külliyesinde Darüşşifa, Tıp Medresesi ve Darü'l-akakire dair," *Vakıflar Dergisi*, c. II (1942), s.204-205.

³⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yay. İstanbul, t.y., s.180.

sebeplerle azalmış, yeni tıbbî bilgileri okutacak hocalar da yetişmez olmuştur.³⁹ Bu durum, klasik tıp eğitimi veren Süleymaniye Tıp Medresesi'nin eğitimde yetersiz kaldığı ve bir bakıma tarihî misyonunu tamamladığı izlenimini vermektedir. Tıp Medresesi'nin önemini yitirmesiyle ilgili olarak 1220/1805 tarihli bir vesikada önemli ipuçları bulmak mümkündür. Sultan III. Selim (1789-1807) devrine ait olan bu vesika gerek Osmanlının gayrimüslim tebasına tanıdığı imtiyazlar gerekse tıp eğitimi konusunda önemli bilgiler vermektedir. Vesikanın ilk bölümünde Ermeni ve Rum dilencilerinin ve hastalarının korunması, bunlara ait hastahanelerin onarılması gibi hususlarda sadır olan emirlerden bahsedildikten sonra tıp eğitimiyle ilgili bahiste görüleceği üzere hastahanelerin tanzim edilmesi için hâzık hekimlerin gerektiği, Avrupa'dan şöhretli talimgâhlarda yetişmiş hekimler gelmekteyse de mizaçların birbirine uymaması, iklim değişiklikleri ve farklı bir ülkeden geldikleri için birçok hususta hata yaptıklarının görüldüğü ve bu yüzden tıp fenninin yerinde öğrenilip pratiğinin yerinde yapılmasının gerektiği belirtilmektedir. Bu amaçla her yerde hastahane ve "tabib ta'limhaneleri"nin tanzim edilmesinin ve hüner sahiplerinin çoğaltılıp Müslüman askerlere ve herkese faydalı olmak gereği kaydedilmektedir. Avrupa hastahaneleri tabibleriyle muhabere, tatbik-i ameliyat ve teşrih gibi meselelerde İstanbul'daki tıp kurumlarının elverişli olmadığı ve dolayısıyla bu hususun Rum milletine tahsis edildiği ve bu işlerin başına Rum milletinin ileri gelenlerinden Dimitraşko Meroz'un (Démètre Mourizi) getirildiği bildirilmektedir.⁴⁰

Vesikadaki ifadelerden anlaşılacağı gibi söz konusu tarihlerde (1805 civarı) Süleymaniye Tıp Medresesi de işlevini yitirmiş olmalıdır; Avrupa hastahanelerindeki tabiplerle bilimsel bilgi alışverişinde bulunamamakta, cerrahi operasyonlar ve anatomi gibi konularda ihtiyaçlara cevap verememektedir. Vesikada bizzat Süleymaniye medresesinin ismi zikredilmemekle beraber "âsitânede mevcûd olan medâris-i tıbbiye" ifadesiyle genel bir değerlendirme yapılmakta ve üstü kapalı olarak Süleymaniye Tıp Medresesi'ne işaret edilmektedir. Ancak Tıphane-i Amire ile Cerrahhane'nin 1838'de birleştirilmesiyle gerçek anlamda tebarüz etmeye başlayan modern Tıbbiye'nin kuruluş çalışmalarında Süleymaniye Tıp Medresesi'nde tahsil gördüğü belirtilen hekimlerin görevlendirilmiş olduğu bilinmektedir. Cerrahhane nazırı Münecimbaşı Osman Saib Efendi (öl.1864), Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi (1774-1834)⁴¹ ve kardeşi Hekimbaşı Abdülhak Molla (1786-1854) bunların

³⁹ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastahaneleri*, c. II, İstanbul 1976, Yörük Basımevi, s. 41; Adnan Ataç, *Gülhâne Askerî Tıp Akademisi'nin Kuruluşu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 1996, s. 5.

⁴⁰ BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr. 304.

⁴¹ Adnan Ataç, İÜ. Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Müzesi'nde bulunan bir mermer levhada "Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, Tıp Medresesi Bâni-i Muhteremi 1242" (1826-27) yazısının bulunduğunu belirtmekte ve söz konusu levhanın fotoğrafını vermektedir. Buradan hareketle Tıphane-i

başında gelmektedir.⁴² Bu durum, asıl önemin modern Tıbbiye'ye verildiği ve Süleymaniye Tıp Medresesi'nin adeta kendi haline terk edildiği izlenimini vermektedir. Çünkü Tıp Medresesi'nin resmen kapatıldığına dair herhangi bir bilgi ve belge bulunmamaktadır.

Mekteb-i Tıbbiye, kurulduğu tarihten itibaren askerî bir mektep yapısına sahiptir. Resmî kuruluş gayesi "ordunun ihtiyacı olan hekimleri" yetiştirmektir. Halbuki Süleymaniye Tıp Medresesi bir külliye içerisinde faaliyet gösteren ve sivil-askerî tüm tabip ihtiyacına cevap veren bir müessese kimliğini taşımaktaydı. Tıbbiye'nin kurulmasıyla beraber, daha önceden varlıklarını bir arada sürdüren askerî-sivil tıp müesseseleri anlayışında kesin bir ayrım belirmiştir. Ancak Tıp Medresesi'nin Tıbbiye'nin açılmasıyla birlikte önemini yitirmesi, ve sivil bir müessese olarak varlığını ancak kısa bir süre devam ettirebilmesi, bu dönemi izleyen süreç içinde Tıbbiye'yi taşıdığı askerî karakteri ile birlikte önemli bir güç haline getirmiştir. Daha sonraları 1867'de kurulacak olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye de idârî açıdan Askerî Tıbbiye'ye bağlanmıştır. Bu durumun sebebini, devletin, duyulan ihtiyaca rağmen tüm bu yüksek mektepleri içine alan bir üniversite yapısı oluşturamamış olmasında aramak yerinde olur. Dârülfünûn-ı Şâhâne 1900'de kurulduktan sonra bile Tıbbiye, üniversite içine dahil olamamış, ancak 1909'de Meşrutiyet'in ilânını izleyen yıllarda yapılan düzenlemeler sonucu Darülfünun içinde bir tıp fakültesi kurulabilmiştir.⁴³

Süleymaniye Tıp Medresesi'ndeki eğitim

Selçuklu medreselerinde ve ilk kurulan Osmanlı medreselerinde, Nizamiye Medresesi (12. yüzyıl) modeli takip edilerek genelde dîni ilimlerin (naklî ilimler) özeldense fıkıh ilminin eğitimi hedeflenmiştir. Fatih Medreseleri'nin (Sahn-ı Seman) vakfiyesinde müderrisin naklî ilimler yanında mantık, kelam ve matematiği kapsayan aklî ilimlerde (ulûm-ı dahîle, ulûmu'l-evâil) de bilgi sahibi olmasının istenmesi, Fatih Medreseleri'nde daha önceki medreselerden farklı bir eğitim anlayışını ortaya koymaktadır. Yani İbn Haldun'un, *Mukaddime*'sinde ilmin tarifini yaparken, aklî (felsefî ve tabîfî) ve naklî (dînî ve edebî) ilimler olarak iki kategoriye ayırdığı ilimlerin bir arada

Amire'nin medrese düzeninde kurulduğu sonucuna varmaktadır. Bkz. Adnan Ataç, *a.g.e.*, s.6; Şehsüvaroğlu, levhanın Beyoğlu Zükûr Hastahanesi'nin Kuledibi'ne nakli sırasında, bodrumlar temizletirilirken, Op. Dr. Asil Mukbil Atakam tarafından bulunarak İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü'ne gönderildiğini belirtir. Buradaki yazıyı Tıbbiye'nin bir "medrese olarak kurulduğu" şeklinde yorumlaması oldukça ilgi çekicidir.

⁴² Berkes, *a.g.e.*, s.180-181.

⁴³ Aykut Kazancıgil, *Türkiye'de İlim ve Teknoloji (1789-1922)*, Y. Şafak Kitaplığı Yakın Tarih Dizisi, İstanbul 1995, s.30-31.

okutulması zaruretine ilk defa Fatih Medreseleri'nde işaret edilmektedir. Bu yeni anlayış Süleymaniye Medreseleri ile daha da ileri gitmiştir: Burada, bütün aklı ve naklî ilimlerin müzakeresine resmî olarak izin verilmekle kalınmamış müderristen bu ilimleri talebelere öğretmesi resmen istenmiştir.⁴⁴ Süleymaniye Külliyesi bünyesinde, 'ın kurulmasıyla, Osmanlılar ilk defa, şifâhânelerin dışında tıp eğitimi veren bağımsız bir müesseseye kavuşmuş olmaktadır.

Süleymaniye Tıp Medresesi (Dâruttıb) bir ihtisas medresesiydi. Talebelerin, ihtisaslaşmak üzere tıp medresesine gelmeden önce klasik medrese tahsilini yapmış olması gerekirdi. Talebe hangi dersten hangi eserleri okumuşsa, buna göre icazetini alır ve daha yüksek bir müderrisin dersine devam ederdi. Aldığı en son rütbe ile müderris veya kadı olurdu. Bu sebeple birçok hekimin müderris, kadı, imam ve kazasker olduğu bilinmektedir.⁴⁵ Hal tercümesi kitaplarından, tabiplerin daha ziyâde "mukaddimât-ı ulûm"u (bilimlerin başlangıcı) tahsil ettikten sonra tıpla uğraştıkları anlaşılmaktadır. Mülâzım veya müderris olduktan sonra kendilerini tıbbâ verenler de vardır.

Osmanlı Devleti'nde tabipler de tıpkı diğer âlimler gibi ilmiye sınıfına mensup idiler. Onlar da medrese ulemâsı gibi, medrese eğitimlerini tamamladıktan sonra mutad safhaları geçerek medreselerde ders verirdi. Örnek vermek gerekirse şu isimler zikredilebilir:

Koca Emir-zâde diye meşhur Kocamustafapaşa'lı Tabib es-Seyyid Muhammed b. es-Seyyid Abdülcabbar, "...ba'de tahsîlî'l-isti'dâd vâlid-i mâcidleri Haseki Sultan Dârüşşifâsı'nda reisületibbâ olmağın fenn-i celîl-i tıbbâ iştiğâl ettikten sonra Abdürrahim-zâde Muhammed Efendi'den mülâzemetle nâil-i evvelin-i âmâl olmuşlar idi. Devr-i merâtib ve ahz-ı revâtib ederek 40 akça medreseden mâ'zûl iken..."⁴⁶

Kütahya'lı Tabip es-Seyyid Abdullah b. es-Seyyid Ahmed b. Beşîr ile ilgili olarak "...Debbağ-zâde Muhammed Efendi'nin Anadolu sadrına teşriflerinden mülâzemetle nâil olmuş bâ'dehû tekmîlû'l-medâris 40 akça medreseden mâzul iken... Evâhir-i ömürlerinde Ebu'l-Feth Sultan Muhammed Han-ı Gâzî Dârüşşifâsı'nda reisületibba olmuşlar idi..."⁴⁷

Mihaliç'in Ömer köyünden Reisületibba Hasan Efendi ile ilgili olarak; "...Sahhaf Resûl Efendi'den mülâzım olup kat'-ı menâzil-i tarik ederek 40 akça

⁴⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, "The Ottoman Madrasas and The Teaching of Jurisprudence Since the Beginning, Until The Reign of Kanuni Sultan Süleyman", "Law and its application in the Ottoman Empire" 'e sunulan bildiri, 17-19 Nisan 1998, Harvard Law School, s. 5-8.

⁴⁵ N. Sarı, "Osmanlılarda Tıphanenin kuruluşuna kadar tıp eğitimi", IX. Türk Tarih Kongresi Ankara 21-25 Eylül 1981) *Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. III, Ankara 1989, s.1280.

⁴⁶ Şeyhi Mehmed Efendi, *Vakâyi'ul-fuzalâ*, Yay. Haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, c. II, s. 11.

⁴⁷ İbid., s. 143.

medreseye mevsûl ve andan dahi ma'zul olduktan sonra hem-sohbet-i hükemâ ve dâhil-i dâire-i etibbâ olarak Süleymaniye Dâruşşifâsı'nda hekimbaşı nasb olunmuşlar idi...⁴⁸

İstanbulu Reisületibbâ Muhammed Efendi ile ilgili olarak Şeyhî şunları söyler: "... Mukaddimât-ı ulûmu temhîd ve mebâni-i fûnûnu teşyîd ettikten sonra fenn-i tubba rağbet ve tahsîl-i fûnûn-ı hikmet eyleyüp ulûm-ı akliyye ve fûnûn-ı riyâziyyede iktisâb-ı maharet ve ulemâ-yı izâmın birinden ihrâz-ı şeref-i mülâzemet ettiklerinden sonra saray-ı hümâyûn tabipleri zümresine ilhâk olunmuşlar idi. Devr-i merâtib ve ahz-ı revâtib ederek 40 akça medreseden mâ'zûl..⁴⁹

II. Mustafa (1695-1703) adına yazdığı *Teshîlü't-Tedbîr* isimli eseriyle meşhur olan hekim Ahmed b. İbrahim'in adı geçen eserin mukaddimesindeki hayat hikayesinde konuyu aydınlatıcı bilgiler vardır:

" Bu fakîr Ahmed bin İbrahim et-tabib evlâd-ı ulemâdan olup şebâbet ve tufûliyetimden beru fenn-i celflü'kadre mâil olup mukaddimen cennetmekân Sultan Süleyman Han merhûmun binâ eyledikleri Tıp Medresesi'nde on beş sene telemmüz-i ilm-i celflü'l-kadr ebdân ile iştigâl ve muîd olup ba'dehû ber kânûn-ı kadîm medrese-i mezkûreden Saray-ı hümâyûn tabâbeti ile kâmrevâ buyrulub Saray-ı hümâyûn-ı cedîd ve atîk ve Saray-ı âmire-i Galata'da müddet-i medfide hasbe'l-makdûr hizmet ile şerefyafte olup ve vâkî olan sefernusret eserlerde dahî hıdemât-ı cemîle ile meşgul olup şehinşâh-ı âlem-penâh efendimiz hazretlerinin mahz-ı inâyet ve ihsanları ile zeman-ı maadelet-i iktirânlarında Cerrahbaşılık hizmet-i celfle-i şeref âsârıyla efser-i ihtiyâc ve mübâhatım hemser-i sipihr kerdân buyrulub hasbe't-tâka görülen bazı acâyib-i müşkilât ve edviye-i müfredât ve mürekkebât ve selef üstadların ve fi'l-cümle bu abd-i fakîrin mücerrebâtım cem ve te'lif ve terkîm etmeğe ilâ âhiri'z-zamân kâffe-i nâsa nefi-yi 'âm ve hayr-i müstedâm ola"⁵⁰

Metinden anlaşılacağı üzere, Ahmed bin İbrahim, Süleymaniye Tıp Medresesi'nde onbeş sene tahsil görmüş, daha sonra muîd olup saray tabibliğine ve daha sonra da Cerrahbaşılığa tayin olunmuştur. Diğer taraftan Osmanlı medreselerinde genel olarak kitap geçmenin, yani bir seviyedeki temel ve yardımcı kitapları bitirdikten sonra üst seviyeye geçmenin esas olduğu bilinmektedir.⁵¹ Buradan hareketle, her seviyedeki medresede eğitim süresinin hoca ve talebelerin gayretlerine bağlı olarak uzayıp kısaldığı anlaşılmaktadır. Ancak on altıncı yüzyılın sonlarına ait bir hatt-ı hümâyûn ile Sahn-ı Semân

⁴⁸ Ibid., s. 285.

⁴⁹ Ibid., s. 522. Daha fazla örnek için bkz. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, c. II, İstanbul 1997, s.26

⁵⁰ Ahmed bin İbrahim, *Teshîlü't- Tedbîr*, Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1019; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Mütellifleri*'nde c. III, İstanbul 1342, s. 204-205, bu bilgiyi doğrulamaktadır.

⁵¹ *Kânûn-i Örfiye-i Osmânî*, 49b.

Medreseleri'nden önce mutlaka beş sene tahsil görülmesi kanun haline getirilmiştir.⁵²

Süleymaniye Tıp Medresesi'nde nasıl bir eğitim ve öğretim metodu takip edildiğini açık bir şekilde oraya koyan bilgiler bulunmamakla beraber vakfiyeden, ilmiye kanunnameleri ve klasik döneme ait ilk kaynaklardan, bu kurumda da, daha önceki devirlerde izlenen eğitim metodunun takip edildiği anlaşılmaktadır.⁵³

Süleymaniye Vakfisi'nde Tıp Medresesi'ndeki ders günleri ve saatleriyle ilgili olarak açık bir ifadeye rastlayamıyoruz. Ancak Kânunî Sultan Süleyman'ın tesis ettiği Süleymaniye medreselerinde haftanın dört günü, günde beş ders okutulmasını şart koştuğu bilinmektedir.⁵⁴ Tatil günleriyle alakalı olarak da muhtemelen Osmanlı öncesi uygulamalar izlenmiştir. Buna göre haftanın üç günü (Salı, Perşembe, Cuma) ile bayram günleri tatil yapılmakta diğer günler tedrisata devam edilmekteydi.⁵⁵ Ancak bu tatil günleri azamî olup zaman zaman azalabilmekteydi.⁵⁶

İtalyan rahip Toderini, Süleymaniye Tıp Medresesi'ndeki tedris metoduyla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

“Süleymaniye'nin içinde Türk hocaları haftada iki defa tıp ve cerrahi dersleri vermektedir. Bu dersler, Türk öğrenciler yanında, bu sanata tutkun olan kişilerce de takip edilmektedir. Frenklerin bu derslere girmesine hiçbir mani yoktur. Tıp alimi olan Ubezio, onları dinleyici sıfatı ile birçok defa takip ettiğini söyledi. Takip edilen usul, tıbbi kitapların okunması ve bilhassa klinik gözlemlerle hastalıkların ve ilaçların tedkiki, hastalıkların tedavisinde tabiplerden refakat ve istifade sureti ile hareket etmektir.”⁵⁷

Burada söz edilen “haftada iki defa tıp ve cerrâhî dersleri”nin pratik dersler dışındaki teorik dersler olması muhtemeldir. Çünkü yukarıda da işaret

⁵² “Min ba'd emrim budur ki ânun gibi bir müstaid çıkub tamam-ı uslûb-i muayyen ve kânûn-ı mukarrer üzere cemû-i pâyeleri gezüp okunan kitapları okuyup...beş yılda Semâniye'ye varub rabt oluna beş yıldan eksikte bir tâlib-i ilim Semâniye'ye varub irtibât eyleniye.” (*Kânûnnâme-i Sultan Süleyman Han*, Veliyyüddin Efendi Ktp. Nr.1970, v.123ab)

⁵³ “Muhassılından tullâb-ı ilim...âdet-i kadîme üzere kütüb-i mu'tebere ne vechile okına geldiyse gerû ol vech üzere okıyalar.” (*Kânûn-i Örfiye-i Osmânî*, 48a); “Müderrişin... sâlif-i eyyâm ve sevâbık-ı avâmdan her pâyede okına gelen kitapları tâlib-i ilimlere temâm-ı müstevfâ okutup” (*Kânûnnâme-i Sultan Süleyman Han*, v.122b).

⁵⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, TTK Yay., Ankara 1975, s. 642; “Haftanın dört gününde müderisler beşer ders vermek şart eylemiştir”. Küçük Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Tarih*, Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi, nr. 1434, 345b.

⁵⁵ “Bir müderriş-i bâri' tayin oluna. Tâ ki, zümre-i şerîfe-i müderrişin-i fihâm beyninde terk ü tatil, mutad-ı eslaf-ı kirâm olan eyyâmın gayrında külle yevmin medresesine varub...” (*Fatih Mehmed II Vakfiyeleri*, s. 263).

⁵⁶ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 43.

⁵⁷ Toderini, *De la Littérature des Turcs*, c. I, s.125.

ettiğimiz gibi, genel olarak Süleymaniye Medreseleri'nde haftada dört gün ders yapıldığı bilinmektedir.

Süleymaniye Tıp Medresesi'ndeki eğitim usûlünü özetlemek gerekirse; burada daha önceki meşhur hekimlerin, o güne kadar tıp eğitiminde kullanılarak klasikleşmiş kitapları geleneksel metodlar ile okutulmaktadır. Müderrislerden, bu tıp kanunlarını ve kaidelerini talebelere kolaylaştırarak öğretmeleri ve mantık ilminin inceliklerine hâkim olmaları beklenmektedir.

Tıp ve cerrâhî eğitimi uygulamalarında ise haftada iki gün nazarî ve amelî tarzda ders yapılmaktadır. Bunlardan nazarî olanı Medrese binasında, amelî eğitim ise dâruşşifâda ifâ edilmektedir. Ayrıca birtakım tıp kitaplarının okunması, klinik gözlemlerle ilaçların ve hastalıkların tetkiki gibi konuları Türk hocaları okutmaktadır. Dersler Türk öğrenciler yanında, bu sanata tutkun olan Frenklerce de takip edilebilmektedir ve yabancılar bu konuda hiçbir engelle karşılaşmamaktadırlar.

Okutulan dersler (Müfredat)

Tıp Medresesi'nde okutulan derslere ve kitaplara ait bir belge maalesef mevcut değildir. Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa (öl. 1636) da, *Tarih*'inde, "tabib danişmendleri kütüb-i tıbdan ol medresede ders okurlar..." demektedir.⁵⁸

Dersler hakkında vakfiyede verilen bilgiler de çok geneldir. Ancak, Vakfiye'nin müderris şartında yer alan ifadeler bize bazı ipuçları vermektedir. Şartlar arasında yer alan "dekâyik-i ilm-i mîzâna ârif ve külliyyât ü cüz'ıyyât-ı ilm-i ebdân" sözlerinde "ilm-i ebdân" (beden ilmi) denilen tıp biliminin ve ayrıca "ilm-i mîzân" konusunun inceliklerine sahip kişilerden bahsedilmektedir. F.Rosenthal, "ilm-i mîzân"ı "logic = mantık, the science of knowledge = bilgibilim" başlığı altında incelemiş ve Taşköprülüzâde'nin (1495-1561) tasnifinden aldığı cümleye dayanarak mantık bilimini, her sözün doğruluğunu tartan "İlm el-Mîzân"⁵⁹ olarak nitelemiştir. Ayrıca bu mantık bilimini "mi'yârü'l-muaddil"⁶⁰ e benzetir. Vakfiye'de mantık ilmine bu kadar vurgu yapılması ve bu ilmin inceliklerinin müderrisler tarafından bilinmesinin istenmesi, tıp müderris adaylarını yetiştiren bir kurumda bu ilmin okutulmakta okutulduğu ya da önceden bu ilmin tahsil edilmiş olmasının istendiği izlenimini vermektedir. Ayrıca, İslamî ilimlere tahsis edilen diğer medreselerde de mantık ilminin okutulması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

⁵⁸ Küçük Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, a.g.e., vrk. 345a.

⁵⁹ Taşköprülüzâde, *Miftâh es-Saade*, c. I, s. 243.

⁶⁰ Franz Rosenthal, *Knowledge Triumphant*, E. J. Brill, Leiden, Netherlands 1970, s. 204.

Vakfiyenin şartları arasında talebeler “tâlib-i hikmet” olarak nitelendirilir ve “fenn-i hikmet” tahsil ettiklerinden bahsedilir. Bu ifade, klasik İslam geleneğindeki “hikmet” kavramı gereği “akli ilimler”in ele alınmış olabileceğini düşündürür.

Yine vakfiye şartlarında, “Kânûn-i hükemâ-yi sâbıkada mücez ve yâdigâr olan kavâidi tahsîl bâbında ikdâm ve mühimmât-ı şifâda müntahab ü sedîd olan zavâbıtı teshîl emrinde ihtimâm edüp derslerine müdâvim ve sâir mâ-lezimedede mülâzim olacak” bir müderris aranmaktadır. Bu ifade, Tıp Medresesi’nde okutulan kitapların çerçevesini çizmektedir. İlk olarak “Kânûn-i hükemâ-yi sâbıkada mu’cez ve yâdigâr olan kavâidi tahsîl babında ikdâm ve...” ifâdesini ele alalım. Burada *Kânûn-i hükemâ-yi sâbıkâ*’dan kastedilen şey başta Galinos olmak üzere İbn Sinâ ve söz konusu döneme gelinceye kadar meşhur olan tabiplerin usûlleri ve koymuş oldukları kaidelerdir. “Hükemâ” kelimesi “tabip” kelimesinin anlam sınırlarını aşmakta ve klasik dönem tabipleri için kullanılan hem âlim hem de filozof anlamını taşımaktadır⁶¹ ve bir bakıma *ulûm-ı evâil* (aklî ilimler) ile meşgul olan tabipler için kullanılmaktadır. Örnek vermek gerekirse İbn Sina, *Kânûn* adlı tıp kitabı yanı sıra felsefî muhtevası olan *Şifâ* isimli eseriyle de meşhurdur. Yukarıdaki vakfiye alıntısında geçen *mu’cez ve yâdigâr olan kavâid*’den kastedilen şey daha önceki hekimlerce doğruluğu kabul edilmiş ve uygulanmaları gelenek haline gelmiş ve söz konusu tarihe kadar kullanılagelmiş tıbbî kaidelerdir (düsturlardır). Yine aynı yerde geçen *tahsîl* kelimesi tıp eğitim ve öğretiminin hedef olarak alındığını açıkça ortaya koymaktadır. Ancak ifade tahsil kelimesiyle bitmemekte ve *tahsîl bâbında ikdâm* şeklinde devâm etmektedir. *İkdâm* kelimesi, söz konusu eğitim ve öğretim işinde sebat ve devamlılık ile sa’y ederek bu yolda mesafe alma anlamını taşımaktadır. Ancak burada bir anlamı da “ilerleme” olan *ikdam* kelimesinin daha önce geçen “*Kânûn-i hükemâ-yi sâbıkada mu’cez ve yâdigâr olan kavâid*” ile sınırlandırılmış olduğu düşünülürse, buradan, sınırlandırılmış alan içindeki safhaların aşılması tarzında bir ilerlemenin kastedilmiş olmalıdır. Bir başka deyişle, daha önceki ulemânın kitap ve usullerinin tahsil edilmesi kastedilmektedir. Buraya kadar ele aldığımız kısımdan ortaya çıkan bir başka husus da, Tıp Medresesi’ni kuranların en azından yakın amaçlarının ihtiyaç duyulan mevkiler için vasıflı tabip ve cerrah yetiştirmek olduğu ve bu gayeye daha önceki meşhur hekimlerin kitaplarındaki kaidelerin tahsil edilmesiyle ulaşılabileceğidir.

Vakfiye ifadesinin devamında, eğitim ve öğretim usûlü üzerinde durulmakta ve *mühimmât-ı şifâda* (şifâ sağlamak için lüzumlu olan şeyler) *müntahab ü sedîd olan zavâbıtı* (seçilmiş doğru kaide ve nizamlar) *teshîl*

⁶¹ Toderini, a.g.e., s. 119.

emrinde (kolaylaştırılarak) öğretilmesi müderrislerden istenmektedir. Yani eğitimin, doğru olan bilginin seçilerek ve talebenin anlayabileceği şekilde kolaylaştırılarak yapılması istenmektedir.

Onsekizinci yüzyılın sonuna ait bir vesikada, tıp eğitimiyle ilgili olarak şu ifade bulunmaktadır: “Cerrahîn-i hassadan Elhac Ebubekir Halife arzuhal sunup sefer vâki oldukta Ordu-yı Hümâyûn asâkir-i İslâm için Cerrahbaşî istihdam olunmak bâbında istidây-ı inâyet, sâhib-i arzuhal, Cerrahbaşılığa şâyeste ve fenninde maharet ve hazâkati cümle cerrahîn indinde müsellemler olduğu takarrur eylediğinden maada Medrese-i Tıbbiye-i Süleyman Han'da ilm-i teşrihe (anatomi) ittilâ için derse hâzır ve hizmet-i mezbûreye şâyeste olduğunu Seretıbbâ-i Hassa Ahmed Efendi ilâm etmekle ilâmı mucibince Ordu-yı Hümâyun Cerrahbaşılığı mûmâileyhe tevcih olunmak....”⁶²

Bu vesika, Ahmed Efendi'nin Tıp Medresesi'nde ilm-i teşrih (anatomi) derslerini takip etmiş olmasının, onun Osmanlı ordusuna cerrahbaşî olarak tayin kararında önemli bir etken olduğuna işaret etmektedir. Bu durum, Süleymaniye Tıp Medresesi'nin, cerrahlık eğitiminde en etkili müesseselerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Saray cerrahlığı gibi yüksek bir mevkiye tayin edilmiş bir kişinin Tıp Medresesi'nde teşrih (anatomi) dersleri görmesi, medresenin cerrahi eğitimindeki ileri seviyesini gösterdiği gibi, bu kurumda görülen bir ders, o kişiye akademik kariyerinde ve tayin hiyerarşisinde mümtaz bir yer sağlamaktadır.

Aynı vesikayı yorumlayan S. Ünver, sözkonusu vesikadan Ser Etıbbâ-i Hassa'dan başka bir de Ser Cerrahin-i Hassa makamının bulunduğu ve cerrahların inha, intihab, tayin ve tavsiyesinde reylerine müracaat edildiği, ayrıca bir tarafa askeri sefer icab ettikçe teşkil olunan ordularda da cerrahbaşılığın ihdas olunduğu ve buraya hassa cerrahlarının en liyakatlılarından birisinin münasip görüldüğü şeklinde birtakım önemli hususların öğrenildiğini vurgulamakta ve Süleymaniye Tıp Medresesi'nden mezun olan hekimlerin elinde anatomi ilmini bildiklerine dair vesikaların bulunduğunu belirtmektedir.⁶³ Özetle, Tıp Medresesi'nde muntazaman anatomi derslerinin verildiğini ve cerrahi fennine meraklı olanların bu dersleri takip ettiklerini söyleyebiliriz. Tıp Medresesi'nde bu dersi alıp gereken liyakatı kazanmak, cerrahın Ser-Cerrahin-i Hassa makamına tayin edilmesinde önemli bir etkidir.

Anatomi konusuyla ilgili olarak incelediğimiz bir başka belge 1807-1808 yıllarına ait olup, Hekimbaşı Ahmed Abdülkadir Efendi'nin (Tuğcuzade, öl.

⁶² BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr. 759.

⁶³ Süheyl Ünver, *Tıp Tarihi Yıllığı II*, s. 22; “Süleymaniye Dârüşşifâsi'nde fenn-i teşrihi tahsil eden cerrahlardan biri hakkında” *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, c. 5, Sayı. 19-20, İstanbul 1942, s. 37-38.

1818)⁶⁴ imzâsını ve mührünü taşımaktadır. Belgede, Üsküdar Kışlası'ndan Süleymaniye Tıp Medresesi içindeki bir odaya lisan-ı efrencide (Avrupa dilleride) yazılmış 1 teşrih (anatomi) ve 24 tıp kitabı, 2 adet insan kadidi (biri büyük diğeri küçük insan iskeleti modeli), 1 adet hurdebin (mikroskop), 1 adet testere, 1 adet bıçak, bir miktar ot (ilaç yapımında kullanılan bitkisel droglar), 3 adet üstuç, kolan, 3 adet neşter mengenesi ve benzeri araç ve gereçlerin nakledildiği bildirilmektedir.⁶⁵ Süleymaniye Tıp Medresesi'ne vesikadan da anlaşılacağı gibi 1222/1808 Zilhiccesi'nde vârid olan vesikada geçen tıbbi malzemenin kullanılıp kullanılmadığı, eğer kullanıldı ise hangi amaçla (kadavra üzerinde klinik gözlem veya cerrahi operasyonlarda) kullanıldığına dair yeterince malumatımız yoktur. Yine aynı vesikada geçen teşrihe ait lisan-ı efrenci 1 adet kitap ile yine tıbbiye ait lisan-ı efrenci 24 adet kitap da Süleymaniye Tıp Medresesi'nde genel tıp bilgisi yanı sıra teşrih (anatomi) derslerinin de belirli kitaplardan takip edilmekte ve bunların bir kısmının yabancı dilde olduğu fikrini vermektedir. Ayrıca söz konusu vesikada geçen âletlerin Süleymaniye Tıp Medresesi'ndeki odalardan birisinin boşaltılmak sûretiyle bu odaya konularak burada muhafaza edilmesi istenmiştir. Bu durum, söz konusu medrese bünyesinde bir tıbbî aletler deposu oluşturma ya da önceden muhtemelen var olan depoların genişletilmesi olarak nitelendirilebilir. Zîra tüm bu işlemler için başmuhasebe tarafından defter kaydı tutulması ve bir makbuz hazırlanması bu yönde bir izlenim vermektedir. Bu uygulamaları Süleymaniye Tıp Medresesi'nin bir çeşit kendini yenileme çabasının bir işareti olarak da görmek mümkündür. Ayrıca tıbbî techizât ve nazârî eğitim göz önünde bulundurulduğunda, Tıp Medresesi dışında yetişen cerrahların mesleklerinde ilerleyebilmek maksadıyla teşrih ilmi okumak ya da birtakım eksiklerini gidermek için buraya geldikleri de görülmüştür.

Sonuç itibarıyla, Süleymaniye Tıp Medresesi'nde ilm-i teşrih (anatomi) derslerinin verildiği, daha önceki meşhur hekimlerin klasikleşmiş eserlerinin ve teorilerinin okutulduğu, bunların yanısıra klinik gözlemlerin ve uygulama çalışmalarının da Tıp Medresesi'nin yanındaki Dâruşşifâ'da yapıldığı söylenebilir.

Anatomi ile disseksiyon konuları birbirleriyle yakından ilgilidir. Osmanlı tıp tarihinde disseksiyon ve otopsi yapılmasının meşruiyeti ve gerekliliğiyle ilgili olarak lehte ve aleyhte birçok görüş beyan edilmiştir. Hekimbaşı olması itibarıyla dönemin en üst tıp yetkilisi kabul edilen Hekimbaşı Emir Çelebi (öl. 1638), *Enmuzec at-Tıb* adlı eserinin son sahifelerinde şu ifadelere yer vermiştir:

⁶⁴ Ali Haydar Bayat, *a.g.e.*, s. 152-53.

⁶⁵ Burada transkripsiyonunu verdiğimiz Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belge (Zilhicce 1222/1807-1808) için bkz. Süheyl Ünver, "Süleymaniye Külliyesi.....", *Vakıflar Dergisi*, c.II, s. 205-206.

“... ve ilm-i teşrîhi bir hoş ehliinden görmek lâzımdır deyu temâm-ı dikkat ile ilm-i teşrîhe göre belki kendusu kitaptan mücerred takrîr ile kâni olmayup seferlerde ölen mevtâdan ve sairâna göre hulkiyatı insane müşâbih olan hayvânattan hınzırın (domuz) ve maymunun gerek asab (sinirler) ve gerek em'a (barsaklar) ve gerek uruk'u (damarlar) cümlesi insâne müşâbihtir, bir dânesin her kangısı olursa getirüb kat' ve teşrîh idüb tamar be tamar uruk be uruk temâm gördükten sonra em'anın ve rie (akciğer) ve kebedi (karaciğer) hey'etini ve gıdaların vasıl olduğu mahalli görmek kâbildir, bu tarikle temâm ilim hasıl eder, bundan sonra hemân akl-ı selim ve tab'ı müstakim gerektir ki tâlibe zâhir ola.”⁶⁶

Şehsüvaroğlu yukarıdaki metinde geçen “seferlerde ölen mevtâ” ifadesini “başka dinden olup müslümanlarla savaşanlar” şeklinde yorumlamaktadır. Bu görüşünü Bakara sûresinin “Allah yolunda öldürülenlere, ölüdür demeyin, çünkü onlar diridirler, fakat siz farkında değilsiniz” mealindeki 154. ayetine dayandıran Şehsüvaroğlu, bu ayete göre şehitlerin diri oldukları için kesilip doğranamayacaklarını ve dolayısıyla burada kastedilenin gayrimüslim savaşçılar olduğunu belirtmektedir.⁶⁷ Şehsüvaroğlu'nun bu tesbitine katılmakla beraber, zaman zaman fetvalarda, genel anlamda disseksiyonu İslam'a aykırı olarak gören fikirlerin varlığını hissetmek mümkündür.⁶⁸

Toderini, Osmanlıların anatomiye bakışını şöyle özetlemektedir: “İslam şeriatinin insan vücudunun teşrihini yasaklamasına ve hayvan cesetlerinin de tiksinti yaratmasına rağmen Türk tıbbı, anatominin yardımından mahrum kalmamıştır. Çünkü kitapların incelenmesi yasak değildir.”⁶⁹

“Tanzimatta Eski ve Yeni Tıp” başlıklı makalesinde disseksiyon tatbikatından bahseden Esin Kahya, Süleymaniye Tıp Medresesi'ndeki anatomi derslerinin anatomi planları üzerinde yapılmakta olduğunu vurguladıktan sonra Dr. Bernard'ın Avrupa'da olduğu gibi, anatominin kadavra üzerinde yapılacak uygulamalarla öğretilmesi yönündeki ısrarları ve okul müdürü Hekimbaşı Abdullah Molla'nın da Bernard'ı desteklemesi sonucu, resmen Mekteb-i

⁶⁶ Emir Çelebi, *Enmâze el-Tıb* (TY), I.Ü. İst. Tıp Tarihi Enstitüsü Küt. Neş'et Ömer İrdelp Bölümü, No: 872, 1664.

⁶⁷ Şehsüvaroğlu, *a.g.e.*, s. 211-212.

⁶⁸ Sultan II. Bayezid (1481-1512) devri şeyhülislamlarından Mevlâna Alaaddin-i Aliyyu'l-Arabî'nin 1496 yılına ait feth-i kabir hakkındaki fetvâsı aynen şöyledir: “Bir karyede fevt olan zeyd için ehalli-i karye makberesin açup görelim zira bu fevt olalı sağirden ve kebirden karyemizde çok kimse vefât etmiştir, elbette açup görmeyince olmaz, deyu bazısın açup gördüklerinde gözleri açık ve yüzünde hamret ve tınakları yeni bitmiş gibi olsa şer'an anın gibi olanları nice etmek gerektir beyan buyur, men'iyata musâb olasız (önliyesiz). El-cevâb Allâu âlem bissevâb; “Makbereyi açmak bid'at-i kabihadır ve câzuluk kadiyyesi ki Vilâyet-i Rum'da şuyu-ı kâzib bulmuştur. Kavâid-i dîn-i İslam'dan değildir ve bu makûle ükzubenin vukuu ve sıhhatine itikad eyleyen kimesnenin dinine hâlel gelmek, belki Tevbe-i Nasûh idüb Hakk'a müracaat etmezse; imansız ölmek mukarrerdi”. Bkz. Şehsüvaroğlu, *a.g.e.*, 214.

⁶⁹ Toderini, *a.g.e.*, s. 119-129.

Tıbbiye'de disseksiyon yapılmasına izin verildiği 1841 yılına kadar geçen sürede Tıphane'de disseksiyon yapıldığını belirtmektedir.⁷⁰

Disseksiyon sözkonusu olduğunda, Hekimbaşı Abdülhak Molla (1786-1854) ile Kaptan Paşa arasında cereyan eden yazışmalar önem arz etmektedir. 1841 tarihli bir vesikadan anlaşıldığına göre Hekimbaşı, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'de tıp tahsil eden talebenin kadavra üzerinde disseksiyon yapabilmeleri için İstanbul'da Kasımpaşa ile Tepebaşı arasındaki Çürüklük Mezarlığı'ndan kadavra getirmek istemektedir. Söz konusu mezarlığa Tersâne'de prangaya vurulmuş suçluların ve kimsesizlerin cesetleri gömülmektedir. Kadavraların taşınması konusunda para karşılığında kabristan imamının yardımı sağlanmış ancak imam, bu işlem için Kaptanpaşa'nın da ruhsatının gerektiğini belirtmiştir. Konudan haberdar edilen Kaptanpaşa, karar vermeden önce konuyu Sadarete sorma gereğini hissetmiştir. Sadâret konuyu enine boyuna incelemiş ve yalnızca pranga ölülerinin taşınmasını, kimsesizlerin kadavralarından vazgeçilmesini karara bağlamıştır. Bu karar padişaha sunulmuş ve Sultan Abdülmecid, Sadaret'in kararını uygun bularak onaylamıştır.⁷¹

Tıp eğitiminde kullanılan kitaplar

Tıp Medresesi'ndeki derslerde hangi yazarların hangi kitaplarının okutulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, Süleymaniye Tıp Medresesi'nin 1556'da kurulmasından yaklaşık yirmi yıl sonra, 983/1575 yılında, Molla Kasım'a⁷² İç Hazine'den teslim olunan kitapların listesi,⁷³ onaltıncı yüzyılın sonunda Osmanlı hekimlerinin kullandığı tıp kitapları hakkında bizi aydınlatmaktadır. Molla Kasım 988/1580 senesinde emekli olunca listedeki kitapları kendi yerine geçen İsa Çelebi'ye teslim etmiştir. Listede 65 adet ve 66 cilt Arapça⁷⁴ kitap yer almaktadır. Kitapların isimlerini, müelliflerini, şârihlerini ve cilt numaralarını içeren liste aşağıda verilmiştir:

⁷⁰ Esin Kahya, "Tanzimatta Eski ve Yeni Tıp", *150. Yılında Tanzimat*, Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, s. 296-297; Akıncı, "Osmanlı İmparatorluğu Tıbbında Disseksiyon ve Otopsi", *İ.Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası*, c. 25, 1962, s. 97-115

⁷¹ Şehsüvaroğlu, a.g.e., s. 215-216.

⁷² Belgede Molla Kasım'ın ve İsa Çelebi'nin ünvanları "hekimbaşı" olarak kaydedilmiş ise de, A. Haydar Bayat, bu iki hekimin isimlerini hiçbir hekimbaşı listesinde görmediğinden, bu kişilerin Hekimbaşı değil, saray hastahanesi başhekimleri olduğunu düşünmektedir ve bazı arşiv kayıtlarında, Osmanlı darüşşifalarının başındaki hekimlere de hekimbaşı denildiğini bildirmektedir. Diğer taraftan Mehmed Muhiddin Mart 1575'te hekimbaşılığı bırakmış, yerine aynı tarihte Yusuf Sinan getirilmiş ve görevini Ocak 1597'ye kadar yapmıştır. Arada (1580 yılında) hekimbaşılığın devrolduğuna dair kayıt yoktur. Bkz. Ali Haydar Bayat, a.g.e., s. 41-45.

⁷³ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), D. 8228.

⁷⁴ Kitapların Arapça olması, Süleymaniye Tıp Medresesi'ndeki öğretim dilinin Arapça olduğu izlenimini verse de öğretim dilinin Türkçe olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte Tıp Medresesi talebelerinin Arapça okuyabildiği de bilinmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Ünver, "Orta Zamanda Türkçe Takrir Üzerine Kısa

Molla Kasım'dan İsa Çelebi'ye devrolunan kitapların listesi

Kitap adı	Müellif
Adâbü'd-Tabib	İshak b. Ali er-Ruhavî
Akrabadîn Kûhîn	Not: Mezkur kitâb padişah hazretlerine teslim (edilmiştir)
Cild-i sânî min İbn Hümâm	İbn Hümâm
Cüz'ü's-sâlis min Şerhu'l- Kitâbü'r-Rabi min el-Kanun	İbn Nefis
El-cüz'ü'l-evvel min Şerhi'l-Kitâbü'l-Evvel min Kitabi'l-Kanun	İbn Nefis
El-cüz'ü's-sânî min Şerhi'l-Kitâbü'l-Evvel min el-Kanun	İbn Nefis
El-Müfredat fi't-Tıb	İbn Baytar
Esbâbü'l-Alâmât	Semerkindî
E't-tefîh	Zerkeşî
Et-Tezkira fi'l-Hey'e	Nasîruddîn et-Tüsî
Kitâb fi'l-Et'ime	
Kitâb Mâ lâ Yese'u't-Tabib Cehluhû	İbnü'l Kebir
Kitâb min İhtiyârâtî'l-Hâvî	
Kitâb-ı Şerh-i Mu'cez	Nefisî
Kitâb-ı Şerhi'l-Kanun fi't-Tıb	Yakub b. İshâk es- Sâmirî
Kitâbu İbn Reşid	
Kitâbu Künnâş	Yuhanna b. Serafyon?
Kitâbu Şerh-i Teşrih	
Kitâbu Teşrih Erbaa Makâlât	
Kitâbu Umdetu'l-Etbbâ fi Ma'rifeti'd-Da' ve'd-Devâ	
Kitâbu'l Mesîhî fi'l-Muâlecât fi't-Tıb	
Kitâbu'l-Câmiu'l-İftirâk ve'l-İttifâk li's-Sinâati'l-Devriya	
Kitâbu'l-Filâha	
Kitâbu'l-Hâvî li'l-Üstazi'l-allâme	
Kitâbu'l-Hayâtu'l-Hayvân	Demûrî
Kitâbu'l-Kânûn cild-i sânî	
Kitâbu'l-Muğni	İbni Hişam
Kitâbu'l-Muğni	İbn Baytar
Kitâbu'l-Mansûrî	Râzî
Kitâbu'l-mehzeb fi sinâati'l-kuhl	
Kitâbu'l-Mûzec	
Kitâbu'l-Müdvâtu'l-Emrâz	Abdüsselam es-Sikillî
Kitâbu'l-Tasrih bi'l-Meknûn fi Tefîhi'l-Kânûn	
Kitâbu'l-Umde fi'l-Cerrâh	İbn el- Kıf
Kitâbu's-Şâmil	Surî
Kitâbu's-Şeyhu'l-Allâme Muhyiddin	
Kitâbu's-Şifa fi't-Tıb	
Kitâbu't-Tasrih fi't-Tıb	

Kitâbu't-Te'sisu's-Sihhati bi Şerhi'l-lemhati	
Kitâbu't-Teâlim fi't-Tıb	
Kitâbu't-Temûm ve'l-Akrabadin	Şeyhu'r-Reis Ebi Ali Hasan b. Sina
Kitâbu't-Tezkira fi İlmi't-Tıb	
Mecmû'un fihi cem'u'l-fevâyidi'l-müntehibe	
Ravzatu'l-İtr	Şirvânî
Şerhi Ürcüze	İbn Sina
Şerhi Sedîdî Mücezz	Sedfidüddîn el-Kazerûnî
Şerhi'l-Karşiyî'l-Kânûn min Muâlecât	
Şerhu Fusûli Bukrat	Üstad Muhammed b. Abdusselam
Şerhu İläki	Şevh Muhammed b. Mahmudu'l-Amili
Şerhu Külliyyât-ı Kânûn	
Şerhu Külliyyâti'l-Kânûn fi't-Tıb	
Şerhu Külliyyâti'l-Kânûn ile'n-nabz	Şeyhu'r-Reis İsmail
Şerhu'l-Fusûl	
Şerhu'l-Gurşeti li'l-Kânûn min evvelihî ilâ teşrihi'l-Ağzâ'i'l-Müfrede	
Şerhu'l-Gurşeti'l-Kânûn min evveli'l-edviyeti ila ahir	
Şerhu'l-Kânûn Ercuze Tıb	İbn Danyal
Şerhu'l-Karşi li'l-Kânûn min Emrâzı'l-Kebed ilâ Ağdiyeti'l-Müstehvilîn	
Şerhu'l-Karşi li'l-Kânûn min Emrâzı'r-Re's	
Şerhu'l-Kitâb	Kutbu'l-Mısri
Şerhu'l-Kitâbu'l-Esbâbu'l-Alâmât	Semerkindiyye
Şerhu'l-Kitâbu'l-İlâki	Muzaffer b. Emir Hac
Şerhu'l-Marazu'l-Vafid-i Bokrat	İbn Nefis
Şifâu'l-Âlâm fi Tıbbi Ehli'l İslâm	Cemâlüddîn es-Sürremerî
Şifâu'l-Eskâm	Hacı Paşa
Te'lifu Ebu's-Şükr min Mevâlid	

Her ne kadar yukarıdaki listeden hareketle bu eserlerin Süleymaniye Tıp Medresesi'nde kesin olarak okutulduğu sonucunu çıkarmak güç olsa da, vesikanın Tıp Medresesinin kuruluşundan (1556) kısa sayılabilecek bir süre sonrasında (1575) ait olması ve ilk dönem hekimbaşlılarıyla Süleymaniye Tıp Medresesi müderrisleri arasındaki tayin silsilesi göz önünde bulundurulduğunda bu listedeki kitapların en azından bir kısmının söz konusu medresede okutulduğu düşünülebilir.

Söz konusu listenin hekimden hekime geçmesi, burada ismi geçen kitapların kaynak kitaplar olduğu ve bu dönemdeki geçerli tıp literatürünü oluşturduğu kanaatini vermektedir. Hatırlanacağı gibi Tıp Medresesi müderrisliği, makam olarak Hassa Hekimbaşılığından bir derece aşağı kabul ediliyor ve Tıp Medresesi müderrisliğinin, hekimbaşılığa namzed olacak kadar mesleğinde uzman olanlara verilmesi şartı getiriliyor ve birbakıma Tıp

Medresesi müderrisliği, hekimbaşılık için bir altyapı statüsü olarak değerlendiriliyordu.⁷⁵ Buradan hareketle müderrislerin de böyle bir listeden haberdar olması beklenir. Zaten vakfiyenin müderris şartında geçen “*Kânûn-i hükemâ-yi sâbıkada mu’cez ve yâdigâr olan kavâidi tahsil*” ifadesi de söz konusu vesikada geçen kitapların bir kısmına işaret niteliğinde olmalıdır.

1 ciltlik Arapça kitabın 18’i İbni Sina’nın *Kanun*’u ve muhtelif şerhleridir ki, bu şerhler arasında İbn Nefis’in (ö.1288) Kânûn’a yaptığı şerh olan *Mucez*’i de vardır. Şaban Efendi (Şaban Şifâî), *Mucezu’l-Kanun* isimli eserin boş sayfalarında Seyyid Mustafa Çelebi ve Muhammed Çelebi isimli iki talebesinden bahsederken “kendi çırağımdı, dânişmend eyledüm” demekte ve 1109/1697 tarihini vermektedir. Bu ifadeden sözkonusu tarihlerde hoca olduğu ve *Mucezu’l-Kanun*’u da okuttuğu anlaşılmaktadır.⁷⁶ İbni Nefis’in *Mucezu’l-Kanun* isimli eserinin de yukarıdaki listede olduğu düşünülürse bu listedeki kitapların saray hastahanesinde çalışan hekimler dışında tıp tedrisatı için kurulmuş bir medresede okutulmuş olması ihtimalinin yüksekliği daha kolay takdir edilebilir.

Dikkati çeken diğer kitaplar arasında İbni Baytar’ın (ö.1248) *Müfredat*’ı, Râzi’nin (ö.925) *Mansûrî*’si ve *Kitâbu’l Hâvî*’si; Hipokrat’ın *Fusûl* yani Mevsimler kitabının şerhi, Hacı Paşa’nın (öl.1413-17?) *Şifâü’l Eskam*’ı (1381) ve Zehrâvî’nin (öl.1013) *Kitabü’t-Tasrîf*’idir. Ayrıca Nasîruddin et-Tûsî’nin *et-Tezkire fi’l-Hey’e*’si (astronomi), ed-Demîrî’nin (1344-1404) *Hayatü’l-Hayvân*’ı, Rahavî’nin olduğunu tahmin ettiğimiz *Adâbu’t-Tabib* (9. asır) ile göz hastalıkları ve yeme-içme hakkında birer kitap ile üç teşrih (anatomi) kitabı dikkati çeker. Bu kitapların büyük bir kısmı sadece Osmanlı’da değil daha önceki devirlerde de klasik eserler olarak okutulmuş ve kullanılmıştır. Dolayısıyla vakfiyedeki atıf da bu klasik kitaplara olmalıdır.

Listede, tefsir, fıkıh, gramer konularında tıpla ilgili olmayan kitaplar bulunması, listeden faydalanan ilmiye sınıfının diğer bazı ilimlerde de malumat sahibi olması gerektiği ve kendilerinden devrin geçerli ilimlerine vakıf olmalarının beklendiği söylenebilir. Listedeki kitapların birçoğu, Topkapı Sarayı Kütüphanesi III. Ahmed koleksiyonunda bulunmaktadır.

Süleymaniye Tıp Medresesi’ne dâir bazı görüşler ve bunların değerlendirilmesi

On dokuzuncu yüzyıla kadar Osmanlı’da klasik tıp öğreniminin usta-çırak ilişkisi şeklinde devam ettiğini vurgulayan B. Şehsüvaroğlu, 1556’da kurulan Süleymaniye Tıp Medresesi’nin bir “Tıp Medresesi” olarak anılmasına rağmen,

⁷⁵ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 37.

⁷⁶ İbn Nefis, *Mucez el-Kânûn fi’l-Tıb*, İ.Ü. AY, nr. 6161, s. 185-187.

burada verilen eğitimin usta-çırak ilişkisini geçmediğini belirtir ve bu iddiasını burada yetişen hekimlerin ruuslarının yani diplomalarının Süleymaniye Tıp Medresesi adına verilmeyip bu medreseyi idare eden müderris adına verilmesine bağlar ve müderrisler tarafından kişisel olarak düzenlenen diplomaların kalkarak mezunların diplomalarının kurum adına düzenlenmesine 1827 yılında kurulan Tıphane-i Amire ve Cerrahane-i Amire'nin 1838'de Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhane ismiyle modern bir hüviyete kavuşturulmasından sonra başladığını belirtir.⁷⁷ Kanaatimizce B. Şehsüvaroğlu burada retrospektif bir anlayış içerisinde. Çünkü diplomanın bir müessesenin kalitesinin diplomanın dönemlere ait bir uygulamadır ve bir müessesenin kalitesinin diplomanın müessese ya da müessese yöneticisi adına verilmesine bağlı olduğunu ileri sürmenin, Osmanlı medreseleri için haksızlık olacağı kanaatindeyiz. Zira bu anlayışla hareket edildiğinde Osmanlı medreselerinde müderris adına verilen diplomaların ya da ruusların daha kuvvetli bir kontrol mekanizması getirdiği yönündeki görüşler de dikkate alınabilir. Çünkü müderris, bir talebeyle icazet vermekle onun bilgi seviyesinden bizzat sorumlu olmaktadır ve yetiştirmiş olduğu talebenin vasfı kendi kariyeri için bir referans olacağından icazet verme olayında çok daha seçici ve dikkatli davranacaktır. Zaten icazetlerin en önemli özelliği, ilmin kimden alındığını ve kaynağını bildirmiş olmasıdır. Böylece ilim kaynağı yanında yolu ve alınış şekli de belirtildiğinden icazetli olan kimsenin mevki ve ilmî seviyesi ona göre tayin edilmiş olmaktadır.⁷⁸ Bu açıdan, Süleymaniye Tıp Medresesi'nde müderris adına verilen ruusların bu kurumdaki tıp eğitimine halel getirmeyeceği ve kurumun bir Tıp Medresesi olduğu gerçeğini değiştirmeyeceğini düşünüyoruz.

Osman Nuri Ergin'in, Şerafettin Yaltkaya'nın *Hikmet Gazetesi*'ndeki makalesinden aynen alarak naklettiği görüşleri dikkat çekici olmakla beraber, eleştirel bir yaklaşım ve akademik bir sitayiş içerdiği hemen göze çarpmaktadır. Bu serzenişten Süleymaniye Tıp Medresesi de nasibini almaktadır. Söz konusu makalede şu görüşlere yer verilmektedir: "Fakat ne yazık ki medreselerimizin kalın duvarları altında asla bir tahassüs görülüyor ve hakiki vazifelerini anlatmak için vukua gelen zamanın irşadatından gafil kalıp Fatih zamanında olduğu gibi kendimizi hâlâ her şey olmağa ve her şeyi bilmeğe kudret sahibi addediyorduk ve hâlâ da böyleyiz. Medresede öğrendiğinin yirmi mislini dışarıda istikmal eden bazı müstesna simaların medrese mahsulü olmalarından dolayı iftihar etmek ve medrese tahsilinin mükemmelliğine bunları şahit tutmak isteyenler de hocalarımızın en münevverlerini teşkil eder. Acaba meselâ Cevdet Paşa için Fransızca'yı nereden öğrenmiştir? denilecek olursa medreseden mi

⁷⁷ Şehsüvaroğlu, a.g.e., s. 23

⁷⁸ Hüseyin Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Programları ve İcazet-nameler", *Vakıflar Dergisi*, XIII, Ankara 1981, s.190.

diyeceklerdir? Her şubei ilmiyyeye ve hatta devletin bütün ihtiyacına adam yetiştirmek istenilen bu medreselere altı yedi yüzyıl seneden beri birkaç kazıye istisna edildikten sonra meselâ nihayetdeki derslerimizden olan kazimir -hikmet Çağmunî- kozmografya ve kelim ve şerhi mevakifde seyyidin tafsil etmekte olduğu ulûmu tabiiye mebahisine dair hiçbir âlimimizin bir eser vücade getirmesi değil bu ilimleri seyri tabiisinden bile haber alınamayacak derecede üç bin sene evvelki hali muhafaza edilmiştir ki buna sebep dahi meslek ve ihtisasa ademi riayet ve mesainin ademi tefrikidir. Meselâ Süleymanî Kanunî zamanında küşad olunan Darü'ttıb, medarisi ilmiyye ile karıştırılmayıp ayrıca bir müessesesi fenniye halinde hekimbaşılardan tahtı nezaretinde terakkisine sarfi gayret edilmiş olsaydı bizim etibbımız dahi şimdiye kadar mütevali tecrübe ve müşahedeleriyle kim bilir nelere muvaffak olurlardı.”⁷⁹ Yaltkaya'nın Süleymaniye Darü'ttıbbi için söyledikleri oldukça mânidardır. Zira burada normal medreselerle Süleymaniye Tıp Medresesi arasında olması gereken anlayış farkının bir türlü gerçekleştirilemediği ve o eski, geçerliliğini yitirmiş anlayışın sürdürüldüğü ifade edilmektedir. Bir başka deyişle müellif, Süleymaniye Darü'ttıbbi'nin hem idari yönden hem de eğitim zihniyeti yönünden özerk bir anlayışa sahip olmadığı için istenileni veremediğini belirtmektedir.

Galip Ata da, Ş.Yaltkaya ile paralel bir tutum içindedir. Ona göre Süleymaniye Tıp Medresesi'nin altı hocasından hiçbirinin ilmi bir eseri yoktur. Buradaki müderrisler ilmi vasıflar kıstas alınarak değil yüksek makamlardan gelen tavsiyeler sonucunda tayin edilmişlerdir. Bu şartlar altında bu yeni müessese hiçbir gelişme gösterememiş ve vasıflı öğrenciler yetiştirememiştir. Daha sonra Avrupa'ya yönelik sonucu olarak ortaya çıkan “intellectual revolution” ise resmi çerçeve dışında meydana gelmiştir.⁸⁰

Galip Ata, burada zikrettiği müderrislerin isimlerini vermemekte ve bu ismini vermediği müderrislerin hiçbir ilmi eserinin olmadığından hareketle bu olumsuz imajı Tıp Medresesi'nin bütününe maletmektedir. Halbuki, bu medresede görev yapmış olan müderrislerin sağlıklı bir tıp etiğine sahip olduğunu gösteren olaylara da rastlamaktayız. Örnek olarak II. Bâyezid devrinin Endülüs kökenli tabiplerinden olan ve aynı zamanda astronomi ile de uğraşan Musa Calinus b. Yehuda et-Tabîb el-İsrailî, Ahî Çelebi diye tanınan Muhammed b. Kemal et-Tebrizî'nin emri üzerine, ilaçların terkipleri hakkında *Risâle fî Tabâyi'i'l-Edviye ve'sti'mâlihâ* adında Türkçe bir eser kaleme almıştır. Musa Calinus, çeşitli terkiplerin kolay ezberlenebilmesi onları şecere şeklinde yani şematik olarak taksim etmiş bu taksimde, terkipleri “dosta muzırr”, “düşmana nâfi” ve “ne dosta muzırr ve düşmana nâfi” şeklinde üçlü bir ayrıma tabi

⁷⁹ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, s. 146.

⁸⁰ Galip Ata, “Evolution de la médecine en Turquie” *Neuvième Congrès International d'Histoire de la Médecine*, Romanya 10-18 Septembre 1932, s. 112-117.

tutmuştur. Bilahare kendisini “Müderrişü’l-Etibbâ” diye tanıtan ve Süleymaniye Tıp Medresesi müderrislerinden Şaban Şifaî olması muhtemel tabip, eserin 966/1559’da istinsah edilen mevcut tek nüshasının hamışine düştüğü bir notta, bu ayırım dolayısıyla, Musa Calinus’u ağır bir şekilde tenkit ederek, “Bu şecere şeklinde serdolanun muzahfaraât, yüzbin merhale tıp kanunundan uzaktır” demektedir. Çünkü tıp ilminin gayesinin sağlığı korumak ve hastalığı iyileştirmek olduğu muhakkak ve tabibin hangi milletten olursa olsun hastalara şefkatli ve merhametli olması şart iken, dost ve düşman ilacı diye ayırım yapmasının doğru olmadığını söylemektedir.⁸¹

Eczacılık Tarihi isimli eserinde konuya değinen Naşid Baylav, Tıp Medresesi’nin garptaki terakkileri takip edemiyerek kurulduğunu ve bir müddet sonra kendi hüviyeti içinde sükûta başladığını, Daruşşifa’nın dahi hiç bir vakit Avrupa’da uyanan yeni tababeti anlayamayarak tatbik edemediğini belirtmektedir.⁸²

Bazı araştırmacılar da Süleymaniye Medresesi’ne gereğinden fazla değer verildiği kanaatindedir. Osman Şevki Uludağ (1889-1964) böyle düşünenlerdendir. Şu ifâdeler ona aittir: “Kanuni Sultan Süleyman (1521-1566) zamanına kadar bizde tababet olmadığı ve tıp fenninin bizde bu zamandan itibaren başladığı hakkındaki iddialarının asılsızlığını açıklamalarımız göstermiştir. Gerçekte Kanuni zamanına gelinceye kadar devletin kuruluşundan itibaren ortaya çıkan ve yüzyılın en parlak ve bilimsel tıbbını uygulayan ülkenin, bu alanda gelişme gösterdiğini unutmak inkârı mümkün olmayan bir cesaret gösterisi idi. Halbuki Kanuni Sultan Süleyman zamanında İstanbul’da açılan tıbbî medrese, evvelce bildirdiğimiz medreseler yanında yeni bir eser olmayıp aksine mevcuda yeni bir kurum daha ilavesinden ibaretti. Aslında Süleymaniye Tıp Medresesi, Fatih Medreseleri’nden pek farklı değildi, olsa olsa memleketin ihtiyaçlarını tamamiyle karşılamaya yeterli olmayan Fatih Medreseleri’nin bir nevi yardımcısı idi.”⁸³ Ancak şu hususu belirtelim ki Osman Şevki (1889-1964) bu düşüncelerini reaksiyoner bir tavırla dile getirmiştir. Çünkü aynı eserin ön sözünde eski Türk tıbbına karşı yapılan saldırılardan bahseder ve Süleymaniye Tıp Medresesi öncesinin tıbbî mütesebâtının hiçe sayıldığını ve her şeyin bu Tıp Medresesi ile başlatıldığını, aslında köklü bir Türk-İslam tıp geleneği olduğunu vurgulamaya çalışır. Bir başka ifadeyle burada vurgulanmak istenen Süleymaniye Tıp Medresesi’nin önemsizliği değil ondan önceki büyük tıbbî birikimin hiçe sayılması ya da küçümsenmesinin yanlışlığıdır. Burada önem arz eden bir başka husus da Osman Şevki’nin (1889-1964), Tıp Medresesi’nin “yeni bir şey olmayıp eskinin üzerine bir ilâve ya da Fatih Medreseselerinin bir nevi

⁸¹ E. İhsanoğlu, *Frenk Fodulluğu*, s. 96-100.

⁸² Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi*, İstanbul 1698, s. 133.

⁸³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 111.

yardımcısı” olduğu yönündeki görüşüdür. Halbuki, Süleymaniye Tıp Medresesi'nin Osmanlı'nın ilk tıp medresesi olduğu ve bu ilk oluşun bir ihtiyaçtan kaynaklandığı bir vakıdır.

Sonuç

Osmanlı tıbbı, 1556 yılında Kanunî Sultan Süleyman'ın kendi adına yaptırdığı Külliye içinde inşa ettirdiği Tıp Medresesi'yle formal bir eğitim müessesesine kavuşmuştur. On üçüncü yüzyılda Mustansırıyye Medresesi'nde başlayan tıp eğitimi geleneğinin bir uzantısı olarak kabul edilebilecek olan Süleymaniye Tıp Medresesi, daha önceki dâruşşifâlardan farklı olarak vakfiyesinde bir “tıp medresesi” olduğu belirtilen tek Osmanlı tıp medresesidir. Bu medresenin açılmasıyla dâruşşifâlar ile tıp medresesi bir işbölümüne gitmiş, dâruşşifâlar tıp ilminin pratiğiyle meşgul olurlarken, Süleymaniye Tıp Medresesi tıp eğitiminin teorik yönüyle ilgilenmeye başlamıştır. Söz konusu medrese bu yönüyle bir zihniyet dönüşümünü de simgeler. Çünkü usta-çırak ilişkisi şeklinde yıllardır geleneksel olarak devam edegelen klasik eğitim anlayışı, yerini daha gelişmiş bir anlayışa, bir müesseseleşme ve ihtisaslaşma anlayışına bırakmıştır. Süleymaniye Tıp Medresesi'nin kuruluşu, eskiden beri devam eden özel hoca-talebe ilişkisine dayalı geleneksel hekim yetiştirme usulünün devamına mani olmamıştır. Çünkü İslam medeniyeti tarihinde eğitimin esası bu geleneğe dayanmaktadır. Osmanlıyı böyle ihtisaslaşmış bir medrese kurmaya götüren saiklerin arkasında devrin siyasi, iktisadi ve ictimai şartlarının zorladığı birtakım zaruretler olmakla birlikte, Osmanlı'nın geçmişten devraldığı ve kendine has özelliklerle zenginleştirdiği tıbbi birikimi geliştirme çabası da etkili olmuştur.

Süleymaniye Külliyesi içerisindeki diğer dört medrese “atmışlı” iken Tıp Medresesi “yirmili” medrese olarak kabul edilmiştir. Padişah ve hanedan üyelerinin “yirmili” medrese kuramayacakları bilinmektedir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde bütünüyle tıp eğitime hasredilmiş bir “tıp medresesi”nin ve buna bağlı olarak bir “tıp medresesi geleneği”nin daha önce bulunmamasından kaynaklanmış olabileceği gibi, İslâmî ilimler ile dünyevî bir ilim olan tıbbın aynı medrese seviyede tutulmasının “teâmüllere uygun olmayan” bir durum olarak algılanmasından da kaynaklanmış olabilir. Süleymaniye Külliyesi içerisindeki diğer dört medrese ile Dâru'l-hadis'in on beşer adet talebesinin olmasına karşılık Tıp Medresesi'nin sekiz adet talebesinin olması da bu anlamda bir hiyerarşi olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak buradaki akademik personelin yevmiyelerinde vakfiyede belirlenen maaştan farklı olarak zaman zaman görülen artışlar ve kendilerine verilen ek görevler, bu müesese personelinin diğer medreselerin personelleri karşısında itibar ve maddiyat kaybına uğratılmaması gayesine yöneliktir.

Süleymaniye Tıp Medresesi, vakfiyede isimleri zikredilen ve doğrudan doğruya hekimbaşına bağlı bir müderris ile onun idaresindeki sekiz dânişmend, bir noktacı, birer ferraş ve bevvahtan oluşan personeliyle yaklaşık üçyüz yıl tıp eğitimine hizmet etmiştir. Ancak vakfiyede belirtilen bu aslî personel yanında buraya hocasıyla birlikte dışarıdan gelen ve sonra dânişmendliğe geçen çıraklar ile stajer tabip ya da pratisyen hekim mahiyetindeki şâkirdler de bu medresede görev almışlardır. Ayrıca tıp eğitimini herhangi bir yerde bir tabibin yanında usta-çırak şeklinde tamamlamış, ancak bunu yetersiz bularak mevcut bilgisini artırmak ya da ileride meslekî terfi ve terakkîsi için referans olabilecek teorik bir eğitim disiplininin geçmek için buraya dışarıdan gelip ders gören ya da dinleyici olarak katılan müslüman-gayrimüslim meraklılar ve gönüllüler de Tıp Medresesi'ne devam etmişlerdir.

Süleymaniye Tıp Medresesi'nde daha önceki meşhur hekimlerin ortaya koymuş oldukları, o güne kadar tıp eğitiminde kullanılagelmiş klasik kitaplar okutulmuştur. Müderrislerden bu tıbbî kanun ve kaideleri talebelere kolaylaştırmak suretiyle öğretmeleri ve mantık ilminin (*ilm-i mîzân*) inceliklerine hâkim olmaları istenmiştir.

Süleymaniye Külliyesi içerisindeki medreselerde müderrislerin haftanın dört günü beşer saat ders vermelerinin şart koşulduğu bilinmektedir. Ancak Tıp Medresesi'yle ilgili olarak Toderini'nin onsekizinci yüzyılda bildirdiğine göre tıp ve cerrahi eğitimi uygulamalarında haftada iki gün nazari ve ameli tarzda ders yapılmaktaydı. Bunlardan nazari olanı medrese binasında, ameli eğitim ise dâruşşifâda verilmekteydi. Anatomi dersleri iskelet modelleri üzerinde uygulamalı olarak takip edilmekteydi. Ayrıca birtakım tıp kitaplarının okunması, klinik gözlemlerle ilaçların ve hastalıkların tetkîki gibi konular Türk hocalar nezaretinde olmaktadır.

Bu müesseseyi diğer külliye unsurlarıyla birlikte desteklemek üzere çok zengin vakıf gelirleri tahsis edilmiştir. Tayin ve azil vesikalarından hareketle tayin kanallarının belirli dönemlerde iyi bir şekilde işlediği ve Tıp Medresesi'nin başta Fatih Dâruşşifâsı olmak üzere İmparatorluğun diğer birçok tıp müessesesine hekim sağlayan bir alt-yapı müessesesi olarak çalıştığı söylenebilir.

Tıp Medresesi bazı iddiaların aksine sadece askerî değil, sivil-askerî bütün müesseselere eğitilmiş tabip temin etmek amacıyla tesis edilmiştir ve bu konuda bir ayrıma gidilmemiştir. Osmanlı'nın ilmiye, kalemiye ve seyfiye gibi birbirinden işlev bakımından farklılaşmış teşkilatlanma birimlerine ayrılmasına rağmen bir "asker-devlet" karakteri taşıdığını ve söz konusu birimler arasında "meritokrasi"ye dayanan ve bir erdemliler dayanışması yapısına izin veren bir yatay ya da dikey hareketliliğin mümkün olduğunu biliyoruz. Bu itibarla

Süleymaniye Tıp Medresesi söz konusu edildiğinde bugünkü anlamda bir asker-sivil ayrımının o zaman için de geçerli olduğunu varsaymak kanaatimizce klasik bir “anakronizm”e düşmek ya da “retrospektif” bir tarih anlayışıyla hareket etmek anlamına gelecektir.

Süleymaniye Tıp Medresesi her ne kadar üç asır hizmet vermişse de modern Tıbbiye'nin kurulmasını takip eden yıllarda yavaş yavaş sönmeye başlamıştır. Tıp Medresesi'nin niçin böyle bir sürece girdiği hususu gündeme geldiğinde, öncelikle bir tıp medresesi tecrübesinin daha evvel yaşanmamış olması önem arz etmektedir. Zira Tıp Medresesi, gerek müfredatı, işleyişi ve fiziki şartları, gerekse kullanılan teçizat açısından diğer ilmî medreselerden farklı bir müesseseyi ve anlayışı zorunlu kılmaktaydı ve en azından farklı bir teşkilatlanmayı gerektirmekteydi. İşte böyle gerekli bir müesseseyi kurma basiretini gösteren Osmanlı'nın bu müessesenin on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren bu medresenin sönmelerini engelleyemediği ya da modern Tıbbiye'yi ön plana çıkartmak için Tıp Medresesi'ni bilinçli olarak ikinci plana atarak tabii bir dönüşüme yol açtıkları söylenebilir. Ancak her şeye rağmen Tıp Medresesi bir bakıma kendi alternatifini, kendi içerisinden çıkardığı insanlarla devam ettirmiştir. Modern Tıbbiye'yi kuranların önde gelenleri arasında Osman Saib Efendi, Abdülhak Molla ve Mustafa Behçet Efendi gibi Süleymaniye Tıp Medresesi'nde tahsil gördüğü belirtilen kişilerin bulunması, klasik eğitimden modern eğitime geçişi simgeleyen bu tarihi dönüşümde bu kurumun nasıl hareket ettirici güce dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Niçin Süleymaniye Tıp Medresesi'nin kuruluşunu takip eden süreç içerisinde ikinci bir tıp medresesi kurulmamıştır? Bu sorunun cevabı, muhtemelen tek bir tıp medresesinin yeterli görülmesinde [ve ihtiyaca cevap verebilmesinde] aranabilir. Teoriden çok pratiğe önem veren bir görüşün etkisinden de bahsedilebilir. Hekimler usta çırak usulüyle darüşşifalarda yetiştiğinden teorik eğitim veren birden fazla müesseseye ihtiyaç duymamış olabilirler. Bu hekimlere zamanla yabancı hekimler de katılmıştır. Darüşşifalardan yetişen hekimler ile yabancı hekimlerin klasik tıp bilgileri ondokuzuncu yüzyılda artık yetersiz olmaya başlayınca, yeni tıp bilgileriyle donatılmış hekimlere ihtiyaç duyulmuş ve Tıphane'nin açılmış olduğu düşünülebilir.

Süleymaniye Tıp Medresesi'ne yapıldığı bilinen en son tayin 1852-53 tarihini taşımaktadır. Bu tarihten sonra yavaş yavaş sönmeye terkedilen müessese, 1914'de “Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye” kapsamına alınmış, Aralık 1918'de yangın mağdurlarınca kullanılmış, 1928'de 15 odası İstanbul Vilayeti Daimi Encümeni'nce müzayedeye konmuştur. 1944-45 yıllarında Dr. Lütfi

Kırdar'ın valiliği ve belediye başkanlığı zamanında onarılmış ve 1946 yılından beri "Süleymaniye Doğum ve Çocuk Bakımevi" olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmamızın Osmanlı kültür ve biliminin unutulmaya yüz tutmuş ya da karanlıkta kalmış bazı yönlerini aydınlatmaya katkıda bulunacağını ve bu uğurda yapılacak yeni çalışmalara ışık tutacağını ümit ederiz.

Süleymaniye Medical Medrese - II

Tuncay Zorlu

Although we have no sources fully explaining the teaching and the educational methods followed in the Süleymaniye Medical Medrese, it is understood from its deed (vakfiye), the laws for courts and medreses (ilmiye kanunnameleri) and primary sources belonging to the classical period (1300-1600), that the teaching was formerly carried out in terms of master-apprentice method. In the deed, we can't see a clear statement about the days and hours of the courses. But, we know in general, that Süleyman the Magnificent stipulated to teach five courses a day on four weekdays. Regarding the holidays, it is thought that pre-Ottoman practices were followed: Tuesday, Thursday, Friday and festival days were holidays and the rest was for teaching. But these holidays could be lessened accordingly.

Abbé Toderini who lived between 1781-1786 in Istanbul, gives information about the teaching method in the Medical Medrese of Süleymaniye in a chapter of his famous book *De La Littérature Des Turcs*. According to Toderini, Turkish teachers taught courses in general pathology and surgery in Süleymaniye. Beside Turkish students, the courses were open to those who wished. There wasn't any obstacle for Europeans to attend these courses. Ubezio, a physician, said that he followed the courses many times as a listener. The teaching method consisted of reading medical books, studying diseases and medicines through clinical observations and benefiting from physicians' knowledge and advices.

The textbooks used in the Süleymaniye Medical Medrese are only generally mentioned in the deed and other sources. Hasan Bey-zade Ahmed Paşa (d.1636) in his *Tarih* says that "*Tabîb danışmendleri kütüb-i tıbdan ol medresede ders okurlar*" But he doesn't mention the names of the textbooks. On the other hand, according to the deed courses on logic (ilm-i mizan), medicine (ilm-i

ebdan) and *fenn-i hikmet* (ulum-i akliye, rational sciences) were somehow taught in the medical medrese.

This medrese offered medical education for about three centuries long and functioned as an infrastructural institution providing doctors for almost all Ottóman medical institutions and mostly for the Fatih Hospital (Istanbul). The Süleymaniye Medical Medrese's graduates or students such as Osman Saib Efendi, Abdulkhak Molla and Mustafa Behçet Efendi were among the founders and teachers of the modern medical school in 1827. Thus, they pioneered in modernizing the medical education in Turkey.